

مادرانی و رجال نویسان شیعه مادرانی یاد می‌کنند. مادرایی منسوب به مادرایا، قریه‌ای بالای بصره، است. اما محل دقیق مادران دقیقاً روشن نیست و احتمالاً در جایی نزدیک نهاوند قرار داشته است. بنابراین، نمی‌توان یقین کرد که آیا احمدبن حسن از مادران جبال بوده یا مادرایای واسط. به هر تقدیر، به گفته قاضی نورالله شوشتری، مادرانی که در گذشته غلام اذکوتکین از سرداران ترک خلافت بغداد بود، در ۲۷۵ق، روزگار خلافت معتمد (۲۵۶-۲۷۹) بر ری استیلا یافت. تا پیش از استیلای احمد بر ری مردم آن اهل سنت بودند، اما بر اثر مساعی وی مذهب شیعه در آنجا ترویج یافت و علما با نوشتن کتب شیعه به او تقرب جستند، که از آن جمله بود عبدالرحمن ابوحاتم که کتاب‌ها در فضایل اهل بیت و غیر آن تصنیف کرد. طبری در شرح وقایع ۲۷۶ می‌گوید که مادرانی دبیر اذکوتکین به ابو احمد موفق، برادر خلیفه، خبر داد که اذکوتکین مالی گزاف در ری دارد و اگر برود آن مال به وی می‌رسد. موفق رهسپار جبال گردید، اما از مالی که احمدبن حسن به او خبر داده بود چیزی نیافت. وی از ری به کرج ابودلف و از آنجا به قصد فروگرفتن احمدبن عبدالعزیز دلفی (م ۲۸۰) راهی اصفهان شد.

منابع: اعیان‌الشیعه، ۴/۹۸۸؛ تاریخ طبری، ترجمه، ۱۵/۶۳۳۵؛ ریحانة‌الادب، ۱۵/۱۴۴؛ مجالس‌المؤمنین، ۱/۹۲۱؛ مشاهیر دانشمندان اسلام، ۴/۱۵۳-۱۵۴؛ معجم‌البلدان، ۳۳/۳۴-۳۵.

حسن انوشه

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA CELEK OKUMAN

ماده، در لغت به معنی چیزی که مدد رسان دیگری است و در فلسفه ماده هر شیء حامل قوه همان شیء است. ماده شیء اصول و عناصر آن است که شیء از آن ترکیب یافته است. ماده، گاه مترادف هیولی به کار برده شده و نیز به هر موضوعی که با جمع شدن با غیر خود تدریجاً پذیرای کمال باشد ماده اطلاق شده است، مانند نطفه و نفس انسان در ذات و فعل، که مجرد تام از ماده نیست بلکه در فعل، متعلق به ماده است. نیز نفس از حیث تجرد بالفعل و از حیث تعلق به ماده بالقوه است. ماده حامل‌گیری از خودش می‌شود و با آن چیز، مرکبی می‌سازد و نسبتش به آن مرکب نسبت علیت است و جزء قوام مرکب می‌باشد، لذا از اقسام مرکب است. نسبت ماده به آنچه حامل اوست به سه قسم عقلی است:

سیدهاشم نویلی بحرانی، مؤلف تفسیر معروف البرهان به او منتقل شد. از آثار اوست: الاربعین فی الإمامة من احادیث العامة، با تحقیق سیدمهدی رجائی، قم ۱۴۱۷؛ رساله آل‌بابویه ورسالة علماء البحرین، با تحقیق سیداحمد حسینی اشکوری، قم ۱۴۰۴؛ معراج اهل الكمال الی معرفة احوال الرجال؛ الفوائد الحسان فی اخبار صاحب الزمان علیه السلام؛ و آثار فراوان دیگر. شیخ سلیمان در قریه دونج از توابع ماحوز در مقبره شیخ میثم بن معلی، نیای علامه شیخ میثم بحرانی، به خاک سپرده شد؛ (۳) شیخ علی فرزند شیخ عبدالله بن علی بن حسن بحرانی ماحوزی. وی نزد پدر تلمذ کرد و شیخ محمد فرزند شیخ احمدبن ابراهیم، برادر شیخ یوسف بحرانی مؤلف کتاب حدائق، از شاگردان او بوده است؛ (۴) شیخ حسن فرزند شیخ عبدالله ماحوزی. وی نزد برادرش شیخ سلیمان تلمذ کرد و از دانشوران برومند بحرین به شمار آمده است؛ (۵) شیخ داوود ماحوزی بحرانی سرسلسله خاندان ماحوزی شاخه ایران. وی پس از سال‌ها تدریس در حوزه‌های فقهی و کلامی بحرین در زمان حکومت فتحعلی شاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۱۲ق) بر اثر فتنه خوارج که به سبب آن جمعی از علمای آن دیار به کشورهای دیگر کوچیدند، به همراه افراد خانواده‌اش به اهرم مرکز تنگستان هجرت کرد و امور دینی و اجتماعی مردم آن خطه را به عهده گرفت. فرزندش شیخ نجفعلی ماحوزی از مجاهدان نهضت مبارزه با انگلیسی‌ها در زمان حمله ۱۳۳۳ ق به بوشهر بود. پسر دیگرش شیخ محمدعلی ماحوزی نیز علوم حوزوی را در بحرین تحصیل کرد و همراه پدر به ایران آمد و در تنگستان به خدمات دینی و اجتماعی پرداخت. فرزند وی شیخ حسین و پسرانش شیخ محمدعلی و شیخ مهدی و شیخ علی پس از فراگرفتن علوم حوزوی در نجف اشرف و پیمودن مدارج ممتاز به ایران بازآمدند و شیوه نیاکان خویش را پیش گرفتند.

منابع: لؤلؤة البحرین، ۷ به بعد؛ رساله علماء البحرین، ۷۷-۷۹؛ انوارالبدین، ۱۵۰-۱۵۸؛ طبقات اعلام‌الشیعه، ۶/۳۲۱۶؛ الذریعه، ۲۳/۸۶۶۲؛ الفدیر، ۱۱/۳۳۷-۳۳۷؛ علماء البحرین، ۱۷۴، ۲۲۲؛ فرهنگ‌نامه بوشهر، ۵۸۵-۵۸۷. سیدمهدی حائری قزوینی

مادرانی، احمدبن حسن، از فرمانروایان شیعی ری در نیمه دوم سده سوم هجری. طبری و ابن اثیر نسبت او را

Madde (Kelam)

Amidi, Mubin, s. 109.

التركيب الذري للمادة

للمهندس محمد ابراهيم حسين عبد المطلب

el-Ezher, c. 57, (s. 2), s. 242-245, 1405

54 130033 MADDE

آل ياسين (محمد حسن) (Muhammad Hasan)
 العادة بين الازلية والحدوث. بقلم الشيخ محمد حسن آل ياسين.

[ARA IV 1683]

- Beyrouth, Dār Maktabat al-Ḥayāt, 1974.- In 16, 119 p.
 (al-mādḍa bayna al-azaliya wa al-ḥudūḥ.)

A. 136625

د. محمد حسن
 210. 42 فلسفہ اسلامیہ اور تاریخ

Madde

el-Circānī, Şerh'ül-Mevâkıf, c. 1, s. 391 - 398

Madde (ve Tabiat Kanunları)

Madde

Prof. Dr. Cavit Sunar

Muhteba el-Musevi
Usul'ül-akaid

İlâhiyat Fak. Der.
c. 20, sf. 21-52y Ank. 1975

F 64-6.1

- Felsefe
- illet
- Məhkumat
- Maddə
- Səbit
- Təpşir

۲ * المنهج الجديد في تعليم الفلسفة، ج ۲

تأليف: الشيخ محمد تقي مصباح اليزدي.

ترجمة: محمد عبد المنعم الخاقاني.

يتضمن الكتاب ، الذي يبين مسيرة

التفكير الفلسفي في التاريخ ومذاهبها المختلفة

في هذا الجزء أربعة مواضع هامة هي: العلة

والمعلول، المجرّد والمادّي، الثابت والمتغير،

معرفة الله. إضافة إلى عدّة مواضع متفرقة

مهمّة.

نشر: مؤسسة النشر الإسلامي التابعة

لجماعة المدرسين في الحوزة العلمية - قم

١٤٠٩ هـ.

29 CIUDAT 1990

تراثنا، مج. ٤، ع. ٤، ١٤٠٩ قم (ایران). ص ٦٥-٩٥٩.

EDITED BY

ERNAN MCMULLIN

CONTRIBUTORS

RICHARD J. BLACKWELL

V. C. CHAPPELL

LEONARD J. ESLICK

MARIE BOAS HALL

P. M. HEIMANN

MARY B. HESSE

ROBERT O. JOHANN

N. LOBKOWICZ

J. E. MCGUIRE

ERNAN MCMULLIN

RICHARD RORTY

KENNETH SAYRE

JOHN E. SMITH

JAMES A. WEISHEIPL, O.P.

*The Concept of
Matter*

IN MODERN PHILOSOPHY

Madde

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	48508
Tasnif No:	130 MUL. C

UNIVERSITY OF NOTRE DAME PRESS
NOTRE DAME ~ LONDON

Yağmur Yayınları : 27

Fikri Eserler : 14

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

Öğretmen — İlähiyat Fak. Mezunu

TÜRKİYEDE Ruhçu ve Maddecî görüşün mücadelesi

الى طيار القولايج الذي باقى عرمتنا وعودتنا له

Kapak: Fikret Akgün

İstanbul İslamiyat Vakfı İslami Ansiklopedisi İslami Eserleri	
Kat. No. :	12216
Tan. No. :	199.56 BOLAY

سیدنا محمد بن حنفیہ

6.5.1968

Sagolatt

Dizgi ve Baskı
Nurgök Matbaası
Kapak Baskısı
Çeltüt Mat. ve Koll. Şti.

İSTANBUL — 1966

ISLAMIC PHILOSOPHY THEOLOGY AND SCIENCE

Texts and Studies

EDITED BY

H. DAIBER and D. PINGREE

VOLUME XIV

THE PHYSICAL THEORY OF KALĀM

Atoms, Space, and Void in Basrian Mu'tazilī Cosmology

BY

ALNOOR DHANANI

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	128734
Tasnif No:	297.4 DHA.P

EJ. BRILL
LEIDEN · NEW YORK · KÖLN
1994

BERGSON'DA CANSIZ MADDE VE CANLILAR ÂLEMİ

Dr. CAVİT SUNAR

A — Cansız Madde :

Canlılar için kabul ettiğimiz değişme, olgunlaşma ve dolayısıyla kendi kendini birteviye yaratma, ilk bakışta, cansız maddede yokmuş gibi görünür. Çünkü, "maddesel şeylerden hangisini ele alsak bu saydığımız karakterlerin aksini gösterir"¹. Maddeselde değişmezin önünde durmak zorundayız. Kâninatta en küçük bir parçanın bile bütün ile olan bağlılığı bir yana bırakılırsa maddesel âlemde hiç bir şey kendini yaratmaz denebilir ve bu sebeble de madde sisteminin gelecekteki formları bu günkü şekillerinde teorik olarak düşünülebilir. Bundan dolayıdır ki ilmin ayırdığı sistemler üzerindeki işlemlerimiz, zaman'ın maddeyi asla değiştirmedeği fikrine dayanmaktadır.

"İlmin maddesel şeye, yahut ayrılmış bir sisteme affettiği soyut 'Z' zamanı ancak belirtilmiş zamandaşlıklar (simultanéités)ın bir sayısından, yahut, daha genel olarak, bunların bir uygu (Correspondance) sundan ibarettir. Ve bu uygulamaları birbirinden ayıran fâsılaların mahiyeti ne olursa olsun bu sayı daima aynı kalır. Ham, yahut inorganik maddeden söz edildiği zaman bu fâsılalar asla düşünülemez, yahut düşünülse bile yeni uygulamaları hesaplamak için düşünülür, aradaki fâsılalarda ne geçerse geçsin hiç düşünülmez. Ancak parça parça şeylerle uğraşan halk duygusu (sens common) gibi bütünden ayrılmış sistemle uğraşan ilim de fâsılalar boyunca yerleşmiyerek hep sonlara, varılmış en sonlara yerleşir. Zaman akışının sonsuz bir hız aldığı ve maddesel şeylerin yahut ayrılmış sistemlerin mekânda bir anda serilmiş olduklarının farz olunabilmesi işte bu sebeptendir: artık ne bilginlerin formüllerinde, ne de halk duygusunun dilinde değişirilecek bir şey kalmıyacak, 'Z' sayısı da artık aynı şeyi ifade edecek, eşyanın halleri yahut ayrılmış sistemler arasında aynı düzenleşme (coordonnance) hesaplanacak ve bu suretle zamanın akışı tamamiyle çizilmiş bir çizginin noktaları olacaktır"².

Bütün bunlara rağmen, ard arda geliş (succesion) madde âleminde mevcut bir olgudur. Madde âlemi tarihi de bizim ruhsal süremize benzer bir süre geçirmektedir. "Meselâ bir bardak şerbet yapmak istesem mutlaka şekerin erimesini bekliyeceğim. Bu küçük olgu bize çok şey öğretir. Çünkü, şekerin erimesi için bekliyeceğim zaman artık maddesel dünyanın bütün tarihi boyu boyunca serilmiş gibi uygulanan matematik bir zaman olmayacaktır. Bu zaman benim sabırsızlığımla beraber vâkî olan, bana ait bir sürenin bir parçası ile beraber geçen, istendiği kadar uzatılıp kısaltılamayan, daha doğrusu düşünülmüş olmayıp yaşanılmış olan bir zaman olduğu için artık bir oranı değil, bir mutlaka ifade eder"³.

Zamanın mahiyeti, sürenin formlar yaratma, yeninin mutlak olarak sürekli bir yapılmasıdır. Maddenin ayrılabilir ve geometrik olarak ele alınabilir sistemler meydana getirmeye temayülü varsa da bu temayülde sonuna kadar gitmez, ve parçalara

¹ Henry Bergson, çev., Arthure Mitchell, Creative Evolution, p. 10; New York 1944,

Henry Bergson, çev., Prof. Mustafa Şekip Tunç, Yaratıcı Tekamül, s. 20, İstanbul 1947,

² Creative Evolution, p. 11-12. Yaratıcı Tekamül, s. 22.

³ Creative Evolution, p. 12-13. Yaratıcı Tekamül, s. 23.

Mahiyat Fakültesi Dergisi, (c. 7, 1958-1959), s. 89, 1960 (ANKARA)

Not: Bu makale 89-95 sayfaları arasındadır.

Dergi Ansiklopedi kütüphanesinde mevcuttur.

١ - ٣٧ - ٣٧

- SOSYALIZM
- MADDE
- MATERYALIZM

اسم الرسالة : موقف الإسلام من نظرية ماركس للتفسير المادي
للتاريخ (ماجستير).
اعداد الطالب : احمد العوايشة.
إشراف : الشيخ عبد الرحمن حسن حبنكة الميداني.
تاريخ الرسالة : ١٤٠٠ هـ - ١٩٨٠ م.
مباحث الرسالة : تشمل الرسالة مقدمة وثلاثة أبواب وخاتمة.

في المقدمة ذكر الأسباب التي حملته على اختيار الموضوع.
وفي التمهيد تحدث عن الظروف التي مهدت للتفكير المادي
وانتشاره.

- أما الباب الأول فقد جعله في ثمانية فصول:

في الفصل الأول تحدث عن سبق المادة في الوجود على
الفكر.

وفي الفصل الثاني تحدث عن قوانين المادة.
وفي الثالث عن نظرية دارون في التفسير المادي للتاريخ.
وفي الرابع عن التطور في التاريخ البشري وحتمياته.
وفي الخامس، التفسير المادي للتاريخ والدين.
وفي السادس التفسير المادي للتاريخ والأخلاق.
وفي السابع التفسير المادي للتاريخ والشخصيات البارزة.

26 OCAK 1993

في مواجهة هذه المسألة

غيبات المادة

للدكتور يحيى هاشم

وعن هذه المادة كتب نيوتن
يقول :

انى أرجح ان الله عندما خلق
الدنيا خلق المادة أجزاء جامدة صلبة
متحركة ، لا ينفذ فيها شيء ، وليس
في متدور قوة عادية ان تقسم ماجعله
الله واحدا .

والى ما بعد عهد دالتن الفيزيقي
الكبير ١٧٦٦ - ١٨٤٤ كان الأمر
حيث زعم ان الذرة لا تنقسم .
وانها تدخل اعنف التفاعلات
الكيسوية وتخرج منها ولم يضرها
من ذلك شيء . وكان يرى ان هذه
الذرات أشياء تلس وتحمس .

وفي اثر بحوث بيركورى ومدام
كورى قام السير جوزيف جون
طسون ١٨٥٦ - ١٩٤٠ في عام
١٨٩٧ (ففقا عين العقيدة التى تقول

يعنى الحس المشترك عادة بالشيء
المادى أشياء مثل شجرة ، كرسى .
قلم الى آخر هذه الأشياء التى
يصعب حصرها ، فالشيء المادى بهذا
المعنى هو موضوع جامد ذو أبعاد
ثلاثة ، محدد بسطح معين يعزله عن
البيئة ، كما يجعله قابلا للتعرف عليه
على الرغم من تغير هذه البيئة .

وعلى ذلك فيمكننا تعريف الشيء
المادى كما يفهمه الحس المشترك
على أنه كائن يدوم خلال التغيرات ،
أى أنه كائن فعلى يحافظ على نواة
ثابتة خلال تغير الخواص الادراكية
والخارجية ، وباختصار هو كائن
يحتل حيزا محدددا فى المكان وله
دوام معين فى الزمان وله وجود
مستقل عن وجودنا ونكون على
ادراك مباشر به .

كتابه (عودة الوعى) لينتقد من دعا
الى اقامة تثال له ظانا أن من جاء
بعده سيحذو حذوه ، حتى اذا
انكشف المستور ، صاح صاحبنا :
لقد عاد الوعى ! ومضى يجمع
قصاصات من الصحف تحبل تعريضا
أليسا بزعم من زعماء الكرامة
والرجولة والحرية الحقيقية !؟ ولم
يسأل نفسه : أين العصا من
السيف ؟ وأين المنجل من الحسام ؟؟

دء محمدا رجب البيومى

اتصل به رئيس الوزراء فى منتصف
الليل (حسين سرى) مدعورا من
تهديد السفير ، ومحذرا الشيخ
أن يعود عساقال ، قال له الامام الأكبر
فى كبرياء : من أنت ؟ أستطيع أن
أقيلك بخطبة واحدة فوق منبر
الأزهر أو منبر الحسين ! ولكن
الأستاذ توفيق الحكيم اعترف
بنفسه أنه عاش عشرين عاما غائب
الوعى لا يعى فظائع الطغيان والكبت
والقهر ، وظل يسدح ويقرف حتى
غاب المعتدى وأمن المؤاخذة فأصدر

(١) الشيخ المراغى بأفلام الكتاب ص ١٦٥ - المطبعة المنيرية

وعظ مالك بن دينار عظة مؤثرة أبكت الحاضرين فلمسا فرغ
افتقد مصحفه فلم يجده ، فأقبل عليهم يقول : كلكم تكون فمن
سرق المصحف ؟

***

الدنيا كالماء المالح ، كلما ازددت منه شربا ازددت منه عطشا .

***

* الايمان قوة الحياة .

***

* كما انه لا يمكن لانسان أن يحيا بغير قلب ، كذلك

لا يمكن لانسان أن يحيا بغير دين .

***

* دلتنى خبرة عشرين سنة على أن السبب الاساسى لتفتى
المجون والفساد - سوء طريقة تلقين التعاليم الدينية .

(تولستوى)

موسوعة مصطلحات الفلاسفة عند العرب

د. جبار جهاني

1998

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	55886
Tas. No:	103 C.H.M

مكتبة لبنان ناشرون

٧٢٧

- والمادة والصورة قبل العرض بالطبع والعلية (س، ن، ٩٩، ١٥)
- المبادئ المقارنة للطبيعات الكائنة ثلاث: صور ومادة وعدم (س، ن، ١٠١، ٩)
- قسط الصورة في الوجود أوفر من قسط المادة لأنها علتها المعطية لها الوجود ويليهما الهيولى ووجودها بالصورة (س، ن، ١٠١، ١١)
- المادة أيضًا لا يجوز أن تفارق الصورة الجسمية وتقوم موجودة بالفعل (س، ن، ٢٠٣، ١١)
- إن كل عقل هو أعلى في المرتبة فإنه لمعنى فيه وهو أنه بما يعقل الأول يجب عنه وجود عقل آخر دونه وبما يعقل ذاته يجب عنه فلك بنفسه وجرمه، وجرم الفلك كائن عنه ومستبقى بتوسط النفس الفلكية. فإن كل صورة فهي علة لأن تكون مادتها بالفعل لأن المادة بنفسها لا قوام لها (س، ن، ٢٨٠، ٢٠)
- المادة لا تخلو: إما أن تبقى خالية عن الصورة، وهو محال. أو تلبس صورة أخرى، فيكون ذلك كونًا وفسادًا، وهو محال؛ لأن الكون والفساد من ضرورته قبول الحركة المستقيمة؛ فإنه إنما يقبل صورة تخالف الصورة الأولى بالطبع، فيستدعي مكانًا غير مكانه، فيتحرك إلى ذلك المكان، حركة مستقيمة، كهيولى الهواء؛ فإنه إذا خلع الصورة الهوائية، ولبس صورة المائية، لم يتصور ذلك إلا بأن يتحرك إلى حيز الماء، حركة مستقيمة (غ، م، ٢٧٥، ١٣)
- المادة علة الشيء (غ، م، ٢٨٦، ٢)
- لا يجوز أن تكون الصورة وحدها سببًا لوجود المادة؛ إذ لو كان كذلك، للزم عدم المادة، بعدم الصورة، وليس كذلك، بل تبقى المادة لابسًا لصورة أخرى (غ، م، ٢٩٢، ٣)
- يكون وجود المادة بمشاركة أمور: أحدها: جوهر مفارق به يكون أصل وجودها، ولكن يكون به وحده، بل بمشاركة الصورة. كما القوة المحركة، هي سبب وجود الحر ولكن بشرط قوة قابلة في المحل. وكما الشمس سبب نضج الفواكه، ولكن بشرط طبيعية في الفاكهة، قابلة للأثر؛ فكذا المادة يكون بالعقل المفارق. ولكن بالعقل يكون بمشاركة الصورة (غ، م، ٢٩٢، ٧)
- المادة التي فيها قوة الوجود قابلة للزوال الطارئ (غ، ت، ٢٠١، ١٨)
- المادة إما أن تكون غير مصورة بالذات فالمكون منها جسم بسيط، والأجسام الدالة على ما تبين في مواضع آخر أربعة: الأرض والماء والهواء والنار. فأما أن المادة ذات صورة فلا يمكن أن تكون الصفة مادة لجسم طبيعي غير الأربعة دور تختلط بها مادة أخرى (ج، ن، ٢٠، ٥)
- إن المادة ليست شيئًا أصلًا بالفعل (ج، ن، ٨٨، ١٣)
- الجسم بمجرد معنى جسميته من جهة أنه لصور الكائنات نسميه هيولى أولى، وباستبعضها لقبول بعض يكون هيولى ومتوسطة، ومن جهة أنه بالفعل حامل للشيء موضوعًا، ومن جهة أنه مشترك في الشيء طينة ومادة، وإن كان قد يخص المادة ما عدا المستعد ودخل في هيولته (بغ، م، ١٤، ١٢)
- المادة من كل جسم مفتقرة إلى الصورة، تقوم إلا بها، ولا تثبت لها حقيقة دونها (ح، م، ٦٣، ٢)
- الشيء العديم الصورة جملة هو اله والمادة؛ ولا شيء من الحياة فيها، وهي

مادة

٧٢٦

- الماء والهواء كما لاتها أيضًا في الأينات التي بين هذه (ش، سم، ٨٢، ٢٣)
- الماء يطفو فوق الأرض ويرسب تحت الهواء (ش، سم، ٨٥، ١٨)
- مادة
- أول... الأصول (الكلية) القوانين الكلية في مبادئ الوجود التي هي للجواهر الجسمانية كلها: ما هي ولم هي... لكل واحد منها مبدأين: مبدأ هو به بالقوة فسماه (أرسطو) "المادة" ومبدأ هو به بالفعل وسماه "الصورة" (ف، ط، ٩٢، ١٢)
- جميع المبادئ التي هي مبادئ وجودها (الأشياء) أربعة أجناس لا أقل ولا أكثر، وأنها هي هذه الأربعة: المادة والماهية والفاعل والغاية (ف، ط، ٩٣، ٢)
- المادة مبدأ وسبب على طريق الموضوع لحمل الصورة فقط، وليست هي فاعلة ولا غاية ولا لها وجود وحدها بغير صورة (ف، سم، ٣٦، ١٥)
- المادة بها يكون أنقص وجودي الجسم وهو وجوده بالقوة (ف، سم، ٣٩، ٣)
- المادة التي تكون للشيء عند غيره إما مادة سبيلها أن تكتسي صورة ذلك بعينها، مثل الجسم الذي يغتذي بجسم آخر، وإما مادة سبيلها أن تكتسي صورة نوعه لا صورته بعينها، مثل ناس يخلقون ناسًا مضوا (ف، أ، ٦٨، ٩)
- إن المادة مبدأ للتحرّك والسكون، والصورة مبدأ التحريك والتسكين (تو، م، ٢٨٥، ٦)
- أسباب الأشياء أربعة: مبدأ الحركة، مثل البناء للبيت؛ المادة؛ مثل الخشب والطين للبيت؛ والصورة مثل هيئة البيت للبيت؛ الغاية مثل الاستئناس للبيت. وكل واحد من ذلك إما قريب وإما بعيد، إما عام وإما خاص، وإما بالقوة وإما بالفعل، وإما بالحقيقة وإما بالعرض (س، ر، ٤، ١٤)
- فرق بين الصور وبين الأعراض فإن الصور تحل مادة غير متقومة الذات على طبيعة نوعها، والأعراض تحل الجسم الطبيعي الذي تقوم بالمادة والصورة وحصل نوعه. والأعراض بعد المادة بالطبع. والصورة قبل المادة بالعلية.

الموسوعة الفلسفية العربية

المجلد الأول

(الأصطلاحات والمفاهيم)

الطبعة الأولى

١٩٨٦

حقوق الطبع محفوظة لمعهد الأبحاث العربية

Türkiye İlimler Akademisi
Kütüphaneleri
İslâm Ansiklopedisi
5050
030.180
MEV.F

رئيس التحرير د. معن زيادة

مادة

الأربعة، وأنه يكون ويفسد، وأما الثاني فمؤلف من مادة خامسة يسميها الأثير وهو عنصر أكثر لطفاً ودقة من العناصر الأربعة، وهذا العالم هو عالم الافلاك ويضم الكواكب والنجوم وهو عالم خالد لا يكون ولا يفسد. ورأى أرسطو أخيراً وجود افتراض «مادة أولي» أو الهولي الأولي، منها نشأ كل ما في الكون بفعل الحركة القديمة وهي مادة غير متمينة من حيث الكيف والكم، وذلك لأنه تصور أن لا شيء يخرج من لا شيء، ولذلك رأى الخلق من عدم أمراً مستحيلاً. نلاحظ ثانياً أن فلاسفة العصور الوسطى مسيحيين وأسلميين اختلفت مواقفهم في تصور المادة. أما المشائيون وأشهرهم ابن سينا وابن رشد فقد تابعوا أرسطو في نظرية العناصر الأربعة وهاجموا النظرية الذرية ثم وقفوا بين آراء أرسطو الأخرى وعقيدة الاسلام في الخلق. وأما المتكلمون وعلى رأسهم ابراهيم بن سيار النطاش فقد تحمس للنظرية الذرية وكان يسميها نظرية الجوهر الفرد، أي الجزء الذي لا يتجزأ. نلاحظ أخيراً أن النظرية الذرية - من بين مواقف القدماء في تصور المادة - هي النظرية التي سوف تتطور مع تقدم العلوم الطبيعية في العصر الحديث.

نتقل إلى تصور المادة عند نيوتن 1642 - 1727 الذي يعتبر قمة علم الطبيعة الكلاسيكي والذي سيطرت نظرياته على العقول في العصر الحديث حتى بداية النصف الثاني من القرن التاسع عشر. يتجلى فضل عصر نيوتن على العلم القديم في اقامة العلم على ملاحظات وتجارب خالية من تأملات ميتافيزيقية وأهداف فلسفية. ولم يبدأ نيوتن من فراغ وإنما أتى ما بدأه علماء عاقلة مثل كبلر وبويل وغاليليو. يمكننا فهم تصور نيوتن للمادة اذا أشرنا إلى أهم اكتشافاته العلمية وهي قوانين الميكانيكا ونظريات الجاذبية ونظريته في طبيعة الضوء. وقوانين الميكانيكا هي القوانين الأساسية للحركة وتدور حول تحديد تصور «القوة» Force إذ يتحدد في إطار تصور الحركة وينحل تصور الحركة إلى تصورات المكان والزمن والكتلة، وهذه هي الخصائص الأساسية للمادة: لكل جسم امتداد في المكان وديمومة في الزمن وكل جسم حاصل على كتلة ما وهي حاصل ضرب حجمه في كثافته. والقوانين الأساسية للحركة ثلاثة:

- 1) قانون القصور الذاتي Inertia ومنطوقه «يستمر كل جسم على حالته من سكون أو حركة مطردة ما لم تضطره قوة ما إلى تغيير تلك الحالة».
- 2) «تناسب القوة الواقعة على جسم ما تناسباً طردياً مع

بالجوهر الواحد تساؤل أوائل الفلاسفة الاغريق عن المادة الاولى التي ترد إليها كل شيء في الكون، فرأى طاليس Thales أنها الماء، ورأى أنكسمانس Anaximenes أنها الهواء، ورأى أنكسماندر Anaximander أنها اللامتاهي أي مادة ليس لها كيف معين ولا كم محدد وإنما مزيج من أصداد كالحار والبارد والرطب واليابس، ويؤلف هؤلاء الثلاثة مدرسة ملطية، وعاشوا في القرن السادس ق. م. يضاف إليهم هيراقليط Heraclitus الذي رأى أن المادة التي صنع منها كل شيء في الكون هي النار، وهو من أفسوس وعاش في القرن الخامس ق. م. وللقول بالماء كأصل للأشياء ينبوعه في الأساطير المصرية القديمة وفي التوراة.

ثاني المواقف حول أصل الكون أو المادة التي نشأ منها كل شيء في العالم - في فجر الفكر الاغريقي القديم - هو قول انابادوقليس Empedocles في القرن الرابع ق. م. أن كل شيء في الكون مؤلف من العناصر الأربعة وهي الماء والهواء والنار والتراب، وأن لكل منها خاصية، فالماء خاصته الرطوبة، والهواء خاصته البرودة، والنار خاصته الحرارة، والتراب خاصته اليابسة، وتتألف الأشياء بفعل انضمام هذه العناصر وانفصالها بمقادير مختلفة. نلاحظ أن هؤلاء الفلاسفة الخمسة لم يكونوا يدعون إلى فلسفة مادية خالصة أو أن كل ما في الكون مادي بحيث لأنهم يرون تلك العناصر تتحرك بفعل اللوغوس أو الكلمة عند البعض أو المحبة والكراهية عند الآخرين.

وثالث المواقف في الفلسفة القديمة حول المادة هو افتراض ان المادة مؤلفة من ذرات أي أجسام متناهية في الصغر بحيث لا تراها الحواس، وأن هذه الذرات لا تنقسم، وهي جميعاً مشتركة في كفيها أو تركيبها وإنما تختلف في أحجامها وأشكالها وأوضاعها في الأجسام الجزئية وأن مختلف أصناف الأشياء تتألف من حركات تلك الذرات، ويختلف جسم عن آخر باختلاف عدد الذرات التي تتألفه وترتيبها واتجاه حركتها. ويرجع الفضل في نشأة هذه النظرية إلى ليسيبوس Leucippus وديموقريطس Democritus في القرن الخامس ق. م.

نلاحظ ان أرسطو هاجم النظرية الذرية وطوّر نظرية العناصر الأربعة لأنها أكثر ملاءمة مع نظرياته الميتافيزيقية ومن مظاهر تطويره لنظرية العناصر الأربعة انه ميز بين الأرض والسما أو ما كان يسميه عالم ما تحت فلك القمر وعالم ما فوق فلك القمر: أما العالم الأول فمؤلف من العناصر

مادة

- الكندي، رسالة في الفلسفة الأولى.
- هوسرل، ادموند، تأملات ديكارتيّة، دار المعارف، القاهرة.
- يودين، روزنثال، الموسوعة الفلسفية، دار الطليعة، بيروت.
- Aristotle, The Basic Works, R.P. McKeon, New York, 1941.
- Bergson, H. Introduction to Metaphysics, Macmillan, London, 1913.
- Hamilton, W. Lectures on Metaphysics and Logic.
- Heidegger, M. What is Philosophy, Vision Press, London and New York, 1958.
- Hook, S. The Metaphysics of Pragmatism, Open Court, London and Chicago, T II, 1927.
- Leibniz, G. Discourse on Metaphysics Manchester, V.P. 1957.
- Santayana, G., Realms of Being Constable, London, 1928-40.
- Sartre, J., Being and Nothingness, Methem, London and Philo, Lib, New York, 1957.
- Taylor, A., Elements of Metaphysics, Methem, London, 1903.

محمد الزايد

مادة

Matière
Matter
Materie

لكلمة مادة عدة معان أبرزها ثلاثة:

(أ) ما منه صنع أي شيء. (ب) ما يؤلف العالم المحسوس أو العالم الخارجي من حولنا. (ج) ما ليس عقلاً أو روحاً.

والمعنى الثاني والثالث موضع اهتمام العلماء والفلاسفة، ويتضح تصور المادة اذا عرفنا تركيبها وخواصها، ويرتبط هذا التصور بتطور البحث في العلم الطبيعي ومن ثم يختلف تصور المادة بتقدم البحث العلمي. ولكي نتتبع تطور تصور المادة يحسن تقسيم البحث الفيزيائي في تركيب المادة وخواصها إلى مراحل تاريخية عريضة:

- (أ) منذ طاليس أقدم الفلاسفة الإغريق حتى نيوتن.
  - (ب) علم الطبيعة النيوتوني.
  - (ج) علماء الطبيعة والكيمياء في القرن التاسع عشر.
  - (د) علم الطبيعة المعاصر بتطورات المعقدة.
- يمكننا التمييز في المرحلة الأولى (طاليس - نيوتن) بين ثلاثة مواقف: موقف الجوهر الواحد عند فلاسفة أيونية، وموقف العناصر الأربعة، وبواكير النظرية الذرية. والمقصود

الانسان في جميع مستوياته مادية - معنوية - تقنية - اجتماعية. لذا لن ينتهي الاغتراب الميتافيزيقي إلا بتحقيق الميتافيزيقيا. كلاهما مرتبط بالايديولوجيا والتكنولوجيا والسوسيولوجيا والفردية الخلاقة.

ففي عصر ما بعد - الاغتراب تنتهي - أو تتحول - ما بعد الطبيعة، لربما لإنشاء نموذج ميتافيزيقي جديد. أو ميتافيزيقيا ما بعد - الميتافيزيقيا، حيث حلم «الانسان الكامل» و«المدينة الفاضلة» و«الفيلسوف الرئيس» في «الجمهورية المثلى» مدينة الانسان لا مدينة الناس.

لكن هل تحقيق تلك الغاية السامية يستند سؤال الوعي عن معنى الوجود لا الوجود ذاته؟

9 - إلى أي مدى يمكن افتراض اشكالية المعنى «معنى الوجود» لا الوجود في ذاته نقطة مركزية للميتافيزيقيا المعاصرة؟

لقد استند العلم الوجود في - ذاته أو لنقل فجوه من الداخل بقوة القانون فأصبح معادلة علمية رياضية شبه شفاقة أمام العقل.

لذلك تبقى مشكلة المعنى المرتبطة بحضور الانسان ووعي مصدر اثاره كبرى غير قابلة الاستنفاد مرة ولكل مرة لأن هذا الادعاء يفترض موت الانسان لا ما بعد - الانسان.

10 - إن الميتافيزيقيا ما زالت قائمة وستبقى ما بقي الوجود إنساناً.

مصادر ومراجع

- ابن باجه، رسائل ابن باجة الالهية، دار المشرق، بيروت، 1968.
- ابن رشد، تفسير ما بعد الطبيعة، دار المشرق، بيروت، 1967.
- ابن سينا، الشفاء، القاهرة، 1960.
- ابن طفيل، حي بن يقظان، دار المشرق، بيروت، 1968.
- ابن ملكا، المعبر في الحكمة، طبعه حيدر آباد.
- اخوان الصفا، الرسائل، دار صادر، بيروت، 1957.
- بوخسكي، تاريخ الفلسفة المعاصرة في أوروبا، مؤسسة الفرجاني، طرابلس، ليبيا.
- جانيه، بول وج. ساي، مشكلات ما بعد الطبيعة، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة، 1961.
- سارتر، جان بول، الوجود والعدم، دار الآداب، بيروت، 1961.
- صليبا، جميل، المعجم الفلسفي.
- الغارابي، آراء أهل المدينة الفاضلة، مبادئ الموجودات، دار المشرق، بيروت، 1973.
- الغارابي، كتاب الحروف، دار المشرق، بيروت، 1969.
- كانط، إيمانويل، مقدمة لكل ميتافيزيقيا مقبلة، دار الكتاب العربي، القاهرة، 1961.

- Madde

REMZİ KİTABEVİ Yayınları

Dizgi, baskı, cilt ve kitap düzeni:

Evrım Matbaacılık Limited Şirketi, Cağaloğlu - İstanbul

FELSEFE
ANSİKLOPEDİSİ

Kavramlar ve Akımlar

Cilt 5 [Ö-R]

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
Kayıt No :	517-5
Tasnif No. :	030.100 HAN.F

REMZİ KİTABEVİ
Ankara Caddesi, 93 - İSTANBUL

ÖZALDATI

Ancak bu süreç, birinin değiştiği halde öbürünün değişmeden kalması anlamında değil (metafizik anlam), birinin hızla değiştiği halde öbürünün daha yavaş değişmesi anlamındadır (diyalektik anlam). Öz deyim, eştimsel özdakilikte gerçeğe anlamdaştır. Bu gerçek insan zihninde hakikat olarak yansır, yansımının hakiki olup olmadığı pratikle denir ve doğrulanır. Bk. Biçim, Görünüş, Gerçek, İlinek, Biçim ve öz, Görünüş ve gerçek, Öz ve olgu.

ÖZALDATI (Tr. Ruhbilim) Kişinin kendini ilgilendiren bir durumun gerek ve gerçeklerini algılamakta başarısız kalması... Türk Dil Kurumunca yayımlanan ruhbilim terimleri sözlüğünde Dr. Mithat Enç tarafından *İng. self-deception* deyimini karşılığında önerilmiş ve tanımlanmıştır.

ÖZALGI Bk. Tamalgı, Apperzeptiv

ÖZANAMAL (Os. Sâfi sermaye, Fr. Capitaux propres, Al. Eigenkapital, İng. Proprietary capital) Paydaşların işletme üzerindeki mülkiyet hakkı toplamı... Bu toplam, paydaşların ya da ortakların o işletmeye yatırdıkları anamalla kâr paylarının bu anamala eklenmesinden meydana gelir. Bk. Anamal.

ÖZANLATIM (Tr. Ruhbilim) Bireyin kişilik özelliklerini geliştirmeye ya da yansıtmaya yarayan etkinlikler... Türk Dil Kurumunca yayımlanan ruhbilim terimleri sözlüğünde Dr. Mithat Enç tarafından *İng. self-expression* deyimine karşılık önerilmiş ve tanımlanmıştır. Bk. Anlatım.

ÖZBELİRLENİM (Os. Tâyini binefsihî, Fr. Autodetermination) Kavramsal belirleme... Alman düşünürü Karl Marx *özbelirlenim* deyimini *Alman ideolojisi* adlı yapıtında *bir kavramın kendi kendine düşünce yaratması* anlamında kullanmıştır. Hegel'in *ide* anlayışından söz ederken şöyle der: «Egemen düşünceleri egemen kişilerden ve özellikle üretim tarzının belli bir aşamasının doğurduğu ilişki ve bağlantılardan ayrılarak ele alınca, tarihi, her zaman düşüncelerin egemenliğinde görmek kolaydır. Hele bundan sonra *ide*'yi bu çeşitli düşüncelerden soyutlamak büsbütün kolaylaşır. Bu soyutlama, *ide*'yi tarihi egemenliği altında tutan bir öge hâline getirmek ve bütün öteki düşünceleri onun *özbelirlenim* leri olarak görmek amacıyla yapılır». Bk. Belirleme.

ÖZBENİMSEYİŞ (Tr. Ruhbilim) Kişinin suçluluk, yetersizlik, beğenme ya da övünme

duygularına kapılmadan kendini bütün olumlu ve olumsuz yönleriyle kabul etmesi... Türk Dil Kurumunca yayımlanan ruhbilim terimleri sözlüğünde Dr. Mithat Enç tarafından *İng. self acceptance* deyimini karşılığında önerilmiş ve tanımlanmıştır.

ÖZBİLGİ (Os. İrfânî binefsihî, Fr. Autoconnaissance) Kendi kendinin bilgisi... İngiliz düşünürü Alfred-North Whitehead (1861-1947), *Process and Reality* adlı yapıtında şöyle der: «Bizim psikolojik alanımız, kendi bedensel olayımız hakkında bir *özbilgi*'dir». Bk. Bilgi, Algı.

ÖZBİLİM Bk. Eidetik.

ÖZBİLİNCİLİK (Tr. Ruhbilim) Kişinin kendi varlığı üzerine olan bilinci... Türk Dil Kurumunca yayımlanan ruhbilim terimleri sözlüğünde Dr. Mithat Enç tarafından *İng. self-consciousness* deyimini karşılığında önerilmiş ve tanımlanmıştır. Aynı sözlükte, kişinin kendi davranış ve güdülerine karşı sezgi ve anlayış kazanmasını dilegetiren *İng. self awareness* deyimini karşılığında da *özbiliş* deyimini önerilmiştir. Bk. Bilinç, Bilgi.

ÖZBİLİŞ Bk. Özbilinçlilik

ÖZCE (Os. Maddeten, Lâ. Vi material) Herhangi bir şeyi özdeksel yanından alarak... *Lâ. vi material, vi formae* (Os. Maddeten ve süreten) deyiminde kullanılır. Bk. Biçimce.

ÖZDEĞERLENDİRİ (Tr. Eğitim) Bir kimsenin, türlü öğrenme alanlarındaki ilerleyişini ya da başarısını belli amaçlara göre kendi kendine ölçüp değerlendirmesi... Türk Dil Kurumunca yayımlanan eğitim terimleri sözlüğünde Dr. A. Ferhan Oğuzkan tarafından *Fr. auto-évaluation* ve *İng. self-evaluation* deyimleri karşılığında önerilmiş ve tanımlanmıştır.

ÖZDEĞİNCİLİK Bk. Görünüş ve gerçek

ÖZDEĞİN DEVİM BİÇİMLERİ (Tr. Marks-bilim) Özdeğin temel tipleri... *Özdeğin devim biçimleri* (Al. *Bewegungsformen der Materie*) ilkin, eştimsel ve tarihsel özdakilğin kurucularından Friedrich Engels ve daha sonra Marksçılığın geliştirici kuramcısı Lenin tarafından incelenmiş ve ortaya konmuştur. Özdeğin üç temel devim biçimi vardır: 1. Örgensel olmayan (inorganik) özdeğin devim biçimi (Bu da üç biçimdir: Mekanik, Fiziksel, Kimyasal). 2. Örgensel (organik) özdeğin devim biçimi (yaşam bilimsel devim biçimidir). 3. Toplumun devim biçimi (toplumsal devim biçimleridir). Bk. Devim

ÖZDEK

ÖZDEĞİN KORUNUMU YASASI (Os. Mad-denin tahaffuzu kanunu, Fr. La loi de conservation de la matière) Doğada hiç bir nesne ya da ögenin yoktan varolmadığını ve yokolmayacağını saptayan yasa... İlk izleri antikçağ düşünürlerinden Parmenides'te görülen ve daha sonra Anaksagoras'ta açıkça dilegetirilen bu düşünce Rus bilgini Mihail Vasileviç Lomonosov (1711-1765) tarafından formüle edilmiş ve Fransız bilgini Lavoisier tarafından tanımlanmıştır. Ünlü bir diyalektikçi şöyle der: «Lomonosov'un formüle ettiği bu yasadan doğadaki hiç bir şeyin yoktan varolmayacağını ve hiç bir şeyin de yok olamayacağını anlıyoruz. Bu demektir ki doğal özdek daima varolmuştur. Eğer dünyada hiç bir şeyin, yâni özdeğin olmadığı bir zaman olmuşa, o zaman özdeği ortaya çıkaracak hiç bir şey de varolmamıştır. Özdek, varolduğu içindir ki daima varolmuş olması gerekir, çünkü asla yoktan ortaya çıkamazdı, ve daima varolacaktır. Sonsuzdur ve ortadan kaldırılamaz. Kesinlikle yaratılmış olamaz, çünkü yaratılan her şey ortadan kaldırılabılır. Demek ki özdek, hiç bir zaman doğmamıştır, daima varolmuştur ve daima varolacaktır, ölümsüzdür». Bk. Özdek, Lavoisier yasası, Unerschöpflichkeit der Materie.

ÖZDEĞİN SAKLANMASI (Os. Bekayı madde, Fr. Conservation de la matière) Lavoisier yasası... Bk. Lavoisier yasası.

ÖZDEĞİN YARATILMAZLIĞI Bk. Unerschöpflichkeit der Materie

ÖZDEK (Os. Madde, Heyülâ, Cisim, Eşyâyı tabiiye, Mâye, Malzeme, Mevzu, Mâhiyet, Tıynet; Fr. Matière, Al. Materie, Stoff; İng. Matter, Material; İt. Materia) Bilinçten bağımsız olarak varolan her şey.

1. Etimoloji: Dilimizde *iç* anlamını dilegetiren *öz* deyiminden ve *öze değgin* anlamını dilegetirmeye üzere türetilmiştir. Batı dillerindeki karşılığı Hint-Avrupa dil grubunun *ana* anlamını veren *matr* kökünden türemiştir. İlkin *Skr. mātā* ve *Yu. mētēr* deyimlerinde dilegetirilen bu anlam Latinceye *mater* sözcüğüyle geçmiş ve 1175 yılında ilkin *yapı kerestesi* anlamında kullanılan ve sonra *özdek* anlamını alan *materia* sözcüğü türetilmiştir. Evrenin *ana*, temel yapı gereci olarak tasarlanmıştır. Metafizik varsayımlarda evrenin yer kaplayan ve her kalıba girebilen böylesine bir *töz*'den yapıldığı ileri sürülmüştür. Bundan ötürü Osmanlı felsefesinde *cevher* (töz) deyimle de anlamaştır. Çoğunlukla *bir şeyi meydana getiren öge* olarak tanımlanmış, An-

antikçağ Yunan felsefesinde *insan emeğinin yöneldiği nesne* anlamında *hyle* sözcüğüyle dilegetirilmiştir. Bu anlam Latinceye *gereç* anlamını dilegetirmeye üzere *materies* sözcüğüyle çevrilmiştir. İlk düşüncelerde dilegetirilen, insan emeğinin herhangi bir şey yapmak üzere yöneldiği tahta, taş, toprak vb. gibi özdeklerdir. Özdeğin somut biçimler dışında, metafizik anlayışta olduğu gibi değişmeyen temel bir töz olarak, var bulunmadığı XIX. yüzyılda diyalektik çözümlemeyle anlaşılmuştur. Özdek, ancak, sonsuz çeşitlilikte somut biçimler hâlinde varolur. Bk. Öz, Töz

2. İlkçağ: İlkçağın Hint, Çin vb. gibi köleci toplumlarında evrenin bir *ana gereç*'ten yapılmış olduğu ileri sürülmüş ve böylelikle *özdek* kavramı *her şeyin ondan yapıldığı bir gereç* anlayışı içinde belirmiştir. En eski Çin düşüncelerinde duyuların özdekten yansıdığı; tatlı, acı, tuzlu, ekşi gibi izlenimlerin su, ateş, toprak, tahta, madden vb. özdeklerden doğduğu, evrende olumlu ve olumsuz (pozitif ve negatif) ilkel parçacıkların var olduğu biliniyordu. (Bk. T. I. Oizerman, *Zur Geschichte der vormakscheb Philosophie*, Berlin 1960, s. 14). En eski Hint metinleri olan Veda'larda evrendeki bütün varlıkların toprak, ateş, su ve hava özdeklerinden meydana geldiği ileri sürülmüştür. İlkçağ Hint özdakilğinin Lokayata ve Butavada öğretileri Veda'lardaki bu temellere bağlanır. Mitolojik kahraman Brihaspati tarafından ileri sürüldüğüne inanılan *özdek* öğretisine göre her özdeksel ögenin ilksizlikten beri var bulunan atomları çeşitli oranlarda birleşerek varlıkları meydana getirmişlerdir. Canlı varlık ölünce bu bileşim dağılarak atomları doğanın atomlarına karışır. Bk. Özdekçilik.

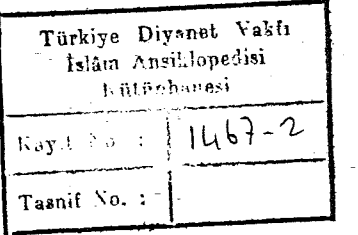
3. Antikçağ: Antikçağ Yunanlıları varlığın *kökü* (Yu. Arkhe)'ünde bir *ilk özdek* bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunu ileri sürerken de tanrısal ve ruhsal bir *ilke* düşünmek akıllarından bile geçmemiştir. İlk Yunan düşünürleri doğayı gözlemleyen ve doğanın yapılışını doğadan çıkarmaya çalışan doğa bilginleridir. Felsefe tarihlerinde ilk düşünür olarak saptanan Thales bu ilk özdeğin *su* olduğunu söylüyordu. Evrende her şeyi canlandırmanın su olduğunu gözlemlemişti, *özdek* (Yu. Hyle)'i onu canlandıran bir *güç* (Yu. Zoé)'le birlikte tasarlamıştı, ne var ki bu güç bizzat suyun kendisinde bulunuyordu. Bu yüzdendir ki onun ve onu izleyen öteki Milet'lilerin öğretilerine *canlıözdekçilik* (Fr. Hylozoisme) adı verilir. Thales'i izleyen Anaksimandros, varlıkların sonsuz çeşitliliği içinde ilk özdeğin doğrudan doğruya algılanabilir bir *özdek* olama-

BÜYÜK FELSEFE LÜGATI

— Madde

MUSTAFA NAMIK ÇANKI

İkinci Cilt

1955
Aşkoğlu Matbaası - İstanbul

BÜYÜK FELSEFE LÜGATI , MATHEMATIQUE

rak, mesaha ve kemmiyatı mahza ilimlerdir.) Hesap, cebir, tabiler hesabı, asgarî namütenahi hesabı. Bu, mecmuayı ulûmî riyaziyenin (ulûmî tâlimiyeyi mutlaka) dediğidir. — Müshahas riyaziyyat doğrudan doğruya yegâne ölçülebilme mekânın taayyünleri ilmidir. Hendese, mihanik. — Tatbiki riyaziyyat resmî hendese ve ihtimaller hesabıdır. — Tabii - riyazî ilimler akli mihaniktir. Hareketlerin, kuvvetlerin, daha doğrusu süra'lerin ilmidir. Süra' kat' olunan bir mekândır. Hey'et bir kevnî ilimdir. Hesabın kendisinde fasılasız surette kullanılması sebebi ile riyazî ilimler arasında sayılmıştır. Bununla beraber kendisinin bir müşahede ilmi olduğu bedihidir. — Bir de riyazî - tatbiki ilimler vardır.

Riyaziyyat esas itibarı ile başlıca iki büyük kısma ayrılır. Sırf riyaziyyat, tatbiki riyaziyyat.

A. Sırf riyaziyyat. — Bunun birçok şubeleri vardır. Evvelâ ilmi adet, hesap gelir. Sonra cebir bulunur. Miktarlara bağlı ameliyeleri şumullü bir tarzda göstermek üzere tahayyül olunmuş rumuzatın bir araya gelişi, mantıkî kaidelerin imtizacıdır. Bunu hendese takib eder. Bu da bu mücerret dahilinde cisimlerin vazılarını ve şekillerini gösterir. Hesabın hendeseye tatbikinden tahliî hendese çıkar. Temadî veya ittisal hakkında tabii bilgi ile birleşmiş tabii mefhumundan namütenahi hesap doğmuştur. Nihayet mihanik zaman ve mekân zarfında vâki hareketi mütelâa eder.

B. Tatbiki riyaziyyat. — Bunun sahası pek geniştir. Tüccarî hesap, mali hesap ve ihtimaller hesabı buraya girer. Sonuncusu ilmi adettir, cebirden ve namütenahi hesaptan çıkar. Resmî hendese, fenni mesaha, tahdidi arazi, menazır, müsellestat, kutû müessesemat, tahkimi arazi hendese nazariyelerine dayanır. Semavi mihanik, riyazî tabiiyyat, makinalar nazariyesi, mukavemeti' ecsam, inşaat mebadisi, seyri sefaîni, fenni basita, saatçılık, fenni endahat akli mihanikin tatbikâtı gibidir.

Eski zamanlarda yunanlılar ve bunlar içinde ilk defa olarak fisagorcular tertip ve nizâm altına alınmış bilgilerin heyeti mecmuasına, kendilerince malûm olan bütün ilimlere

μαθηματικά diyordular. Bunlar hesap, hendese, heyet ve ika idi. Bu taksimi İbnî Sina'da da ve mevzuatı ulûmda olarak yukarıda gördük. — Hendese önceleri musattahtı. Fakat Eflâtun mesahar müessesemat stéréometrie ismi ile bunlara hendese müessesemeyi de ilâve ediyordu. (Ba. Cumhuriyet Kitap VII) — Son ikisi heyet, ika, filozofa göre bütün tabiat ilimlerini içine alıyordu. Birisi hâdiselerin zaruretini, ötekisi gaiyetini izaha çalışıyordu. (Aynı kitap) — Ba. Harmonie

Eflâtun fisagurî ilimlere tealim (Mathématiques) diyordu. Misallerin bilgisi olan ἐπιστημολογία'yı onlardan ayırıyordu. (Ba. Épistémologie). Riyaziyyatın mevzuu, ona göre, mahsusat âlemi ile misaller âlemi arasında mutavassıttır. Bu mevzu mahsus eşya gibi çoktur. Kezalik taksime kabildir ve mütecanistir. Çünkü misaller gibi vahdet ve ayniyeti kabul eder, Tabii ilimler onlardan farklı mebdelere göre teşekkül eder. Aristo da burada kendisine uyar. Binaenaleyh fisagurcuların meşgul oldukları ilimlere tealim denilirdi. Onlara göre zamânalarında malûm olan bütün ilimlerin külliyyetini kucaklıyordu. Bunların izlerini bizim kitaplarda da görüyoruz.

Kınalzade riyaziyyatı, tıpkı Eflâtun kibi, ilmi ilâhî ile ilmi tabii arasında koyar. Ona bu ikisi beyninde köprü hizmeti gördürür. (Bu ilme şek ve zan dahil, vehmu şüphe vasıl olmaz. ilmi ilâhî ve tabii'de dahi zanna kail olmayıp talebi mübin etmeye meşgul ve meluf olur.. zira riyaziyyatın mevzuu zihinde madde-den müstağnidir. Emma haricte muhtaç olanıdır. Heyeti küre ve teslis ve terbi gibi ki haricte maddeyi muayyen, misli ateş, sengü ahen olmayınca mevcut olmadığı ruşendir. Emma zihinde cemî mevadî muayyeneden gafil ve zahil bir şekli müdevver veya müselle ve murabba mülâhaza etmek mümkün ve kabildir.) (Ahlâki alâi. Mukaddeme S. 14) — (Haricte maddeye muhtaç, taakkulde değil olan eşyanın ilmine riyazî derler. Talimî dahi derler.) (Kazimir tercümesi. S. 9) — (Zira evail tâlimde onunla iptida ederlerdi. Delâilî yakiniye olup nufus dahi evvel emirde yakiniyata mutad olsun diye. Hatta talimde mantık üzere dahi takdim ederli.) (Mevzuatul ulûm C. I S. 336) — Bunları daha önce İbnî Sina'nın ek-

MATHESIOLOGIE BÜYÜK FELSEFE LÜGATI

383

samı ulûmî akliyesinde görüyoruz. (Tis'a resâil. İstanbul, El cevaip matbaası. S. 72 - 73)

Bugün kelimenin mânası pek ziyade mahsurdur. Descartes'e göre (İçinde mertebe ve mesaha tetkik olunan bütün mevzuları riyaziyyata nisbet etmemelidir.) Bu, D'alembert'e nazaran (mevzuu miktarların hassala-rından ibaret olan ilimdir.) August comte riyaziyyatta şu maksadları görür. (Aralarında mevcut sarîh münasebetlere göre kemiyetleri yekdiğeri ile tâyin etmek). Taine riyaziyyatçıya tabiatın sonradan dolduracağı kalıpları önceden hazırlamak işini gördürür. Kant riyaziyyatta (mabadüt tabiiye ile tabiiyyat arasında atılmış bir köprü) bulunur. Bu, kanunî devri Türk filozofunun anlayışına uyar. Nihayet Loisant şöyle diyor: (Riyaziyyatı başka ilimlerden temyiz eden cihet kendisinin tecrübeden, haricî âlemden asgarî malûmat almasıdır.)

Mathesiologye

Yunanca μαθησις ve λογος kelimelerine nisbetle kurulmuştur. Birincisi öğretme — talim ve terbiye — tecrübe — ilim — ikincisini görmüştük. (Bakınız. Logos) — Al. İn. Bulunmamıştır. Em-saline göre Fransızcasından farkı olacaktır. — Bir kitapta görülmemiştir. Kamusu Fransızca'da ilmi tedris denilmiştir. Tedris kelimesi geçmiştir. (Bakınız. Didactique). Öğretim demişti. Fakat kâmusun karşılığında hata vardır. Kelimenin kendisinden geldiği ampere'ye göre maksat tedris noktasından mü-lâhazâ edilmiş ilmin tasnifi nazariyesidir. Bu da umumiyet üzere ilmi tedris değildir. Bu hata Larousse lügatından gelmiştir. Yunanca köke bakarak bilimlilik eskisi ile ilmul ulûm diyorum. — Dk. Ko. Göz önünde tutmamıştır.

Ahpere tarafından icad olunmuş bir kelime-dir. (İlimler felsefesine dair kalem tecrü-beshi. Methal. S. 32 — Mukaddeme XXXI). — Bu kelime pek az kullanılır. Mânası yukarıda gösterilmiştir.

Mathesiotaxie

Her iki cüzünü de evvelce gördük. (Ba. Ataxie ve mathématique) — Al. İn. Bulunmamıştır. Em-saline göre farkı olacaktır. — Bir kitapta karşılanmamıştır. — Birinci cüz ilim ve ikincisi tanzim mânasına gelmesine göre karşılığı eskisi ile tanzim ulûm olmalıdır. — İkinci cüz için dizî ve ötekisine de boşkut demişti. İkisi birden boşkut dizîsi olur. — Dk. Ko. Göz önünde tutmamıştır.

İlimlerin tasnifini ifade için Durand de Gros tarafından kullanılmıştır. (Umumî tanzimî ulûm hülâsası. S. 250 — 260)

Matiere

Yunancası ύλη ve Latincesi materia dir. Bunları görmüştük. (Bakınız. Hylozoisme, imma-terialisme) — Al. materies ve stoffe. Birincisi Latincesinin aynıdır. Madde ve mevzudur. İkinci bir şey kendisinden teşekkül eden veya bir şeyi teşkil edebilen — şekil göz önünde tutulmayarak iptidai unsur — layutenafiz cevher, vezzolunmaz madde, seyyale — cismi basit, unsur — iptidai ezcayı ferde, ezcayı müşekkile, iptidai madde, neş'et madde, madde — mevzu — İn. matier, matriat ve stuff. Birincisi madde — esas — iş — mevzu — görüş — şikâyet olunan mevzu, müddet, mesafe, vasıtâ — İkincisi maddî — zati, mühim — mahsus — tasavvurî — Üçüncüsü madde — iptidai madde — eşya — kumaş — menkul eşya, ev eşyası — zat, unsur — ilâç.

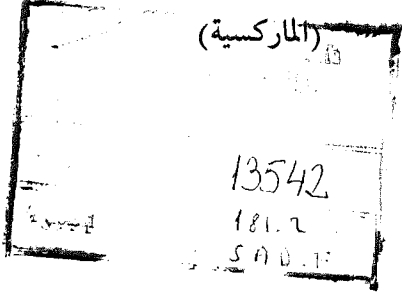
Kar. Heyulâ: (Heyulâ mutlaka bir ceherdir.) (İbh) - (Eb'ada ve sureti cismiyyeye kendilerinde tekevün etmek için bir mevzu veya heyulâ lâbü-tür) (İbn) — (Her cism iki cüzden mürekkeptir. Bir ahâra hulül eder. Mahal olana heyulâ derler. Hal olana sureti cismiye derler.) (Hi. S. 19) — (Heyulâ ve suret âkidei hikmeti ve bundan neş'et eden... sureti cismiye ve nev'iyeye meseleleri âlemi is-lâmde felsefî meşâiyenin ne büyük bir nüfuz ile tahakküm ettiğini gösterir.) (Kaf. C. I — S. 165) — (Hükemayî islâm Yunan ilmi ύλη kelimesini madde lâfzı ile tercüme etmek istemişlerdir. Aynen alıp tarip etmişlerdir.) (Rf. 381) — (Kendisinden diğer şeyler mamûl olan şey demektir.) (Al. 247) — Bunu görmüştük. (Ba. hylarchique)

Madde: (Her tabii cisim iki cüzden mütekev-vem bir zati halzidir. Biri serir için mekâmî hesap-te kaim olur. Buna heyulâ ve madde derler. Diğer serir için seririn suretinde kaim olur. Ona suret denilir.) (İb. Uyulûl hikme) — (Madde bazen heyulânın ismi müradıdır. Gayre içtimâiyeden ibaret olan ve kendisine yesiren yesiren varit olan her mevzu madde denilir. Sureti hâyyan için meni ve dem gibi) (İbh) — (Madde dediğimiz zaman kitle ile mekân, sikiyet, eb'adî selâse, şekil, renk ve daha bu gibi hasiyatı mahsusenin heyeti mecmuasını hep birden murad etmiş oluruz) (Kaf. C. I S. 58) — (Fikru nazar için madde olup bu da umurî malûmeden ve birde suret olup bu ise ter-tibi umura lâzım gelecek heyeti içtimâiyeden ibaret-tir.) (Bg. C. I S. 26) — Madde. Ar. şu ziyadeye denir ki mezt olduğu nesneye muttasıl ola. Fari-side ve Türkide maya tabir olunur. (Kt) — Tu. Maya, cevher — elle tutulur ve gözle görülür şey. cisim — iş, husus, keyfiyet — kanun ve nizâm bent ve fıkrası — İlgat kitabının bir kelimedeki bahseden fıkrası — İrin, cerahât (Kat).

Tarandi
A. - 1/2

فلسفتنا

دراسة موضوعية في معترك الصراع الفكري القائم بين مختلف التيارات الفلسفية وخاصة الفلسفة الاسلامية والمادة الديالكتيكية

دار المعارف للطباعة
بيروت - لبنان

١٤١٠ - ١٩٨٩

- ٤ -

○ المادة أو الله ○

انتهينا من الجزء السابق الى نتيجة ، هي ان المراد الاساسي الأعمق للكون والعالم - بصورة عامة - هو العلة الواجبة بالذات ، التي ينتهي اليها تسلسل الاسباب . والمسألة الجديدة هي ان هذه العلة الواجبة بالذات ، التي تعتبر ينبوع الاول للوجود ، هل هي المادة نفسها أو شيء آخر فوق حدودها ؟ وبالصيغة الفلسفية للسؤال نقول ان العلة الفاعلية للعالم ، هل هي نفس العلة المادية أو لا ؟

ولأجل التوضيح نأخذ مثالا ، وليكن هو الكرسي . فالكرسي عبارة عن صفة أو هيئة خاصة . تحصل من تنظيم عدة اجزاء مادية تنظيماً خاصاً . ولذلك فهو لا يمكن ان يوجد ، دون مادة من خشب أو حديد ونحوهما . وبهذا الاعتبار يسمى الخشب علة مادية للكرسي الخشبي ، لأنه لم يكن من الممكن ، ان يوجد الكرسي الخشبي من دون الخشب . ولكن من الواضح جداً ، ان هذه العلة المادية ليست هي العلة الحقيقية ، التي صنعت الكرسي . فان الفاعل الحقيقي للكرسي شيء غير مادته ، وهو النجار . ولذا تطلق الفلسفة على النجار اسم العلة الفاعلية . فالعلة الفاعلية للكرسي ، ليست هي نفس علة المادية ، من الخشب أو الحديد . فاذا سئلنا عن مادة الكرسي ، أجبنا ان مادته هي الخشب ، واذا سئلنا عن الصانع له (العلة الفاعلية) ، لم نجب بأنه الخشب ، وإنما نقول ان النجار صنعه بالآلة ووسائله الخاصة . فالمفارقة بين المادة والفاعل في الكرسي ، (أو في التعبير الفلسفي : بين العلة المادية ، والعلة الفاعلية) ، واضحة كل الوضوح . وهدفنا الرئيسي من المسألة ، ان نتبين نفس المفارقة في نفس العالم ، بين مادته الأساسية

Madde (285-318)

26 EYLÜL 1995

التسلسل ، وتضع للسلسلة بدايتها الأزلية الأولى^(١) .

وإلى هنا نكون قد جمعنا ما يكفي للبرهنة على انبثاق هذا العالم ، عن واجب الذات ، غني بنفسه ، وغير محتاج إلى سبب ، لأن هذا هو ما يحتمه تطبيق مبدأ العلية على العالم بموجب قوانينها السالفة الذكر . فان العلية بعد أن كانت مبدأ ضرورياً للكون ، وكان تسلسلها اللانهائي مستحيلًا ، فيجب أن تطبق على الكون تطبيقاً شاملاً متصاعداً ، حتى يقف عند علة أولى واجبة .

ولا بأس أن نشير ، في ختام هذا البحث ، إلى لون من التفكير المادي في هذا المجال ، تقدم به بعض الكتاب المعاصرين للرد على فكرة السبب الأول أو العلة الأولى ، فهو يقول أن السؤال عن العلة الأولى لا معنى له ، فالتفسير العلي - أو السببي - يستلزم دائماً حدين اثنين مرتبطاً أحدهما بالآخر ، هما العلة والمعلول ، أو السبب والمسبب ، فعبارة (علة أولى) فيها تناقض في الحدود إذ أن كلمة علة تستلزم حدين كما رأينا ، لكن كلمة أولى تستلزم حداً واحداً فالعلة لا يمكن أن تكون (أولى) وتكون (علة) في نفس الوقت ، فإما أن تكون أولى دون أن تكون علة ، أو بالعكس .

ولا أدري من قال له أن كلمة علة تستلزم علة قبلها . صحيح أن التفسير السببي يستلزم دائماً حدين هما العلة والمعلول ، وصحيح أن من التناقض أن نتصور علة بدون معلول ناتج عنها لأنها ليست عندئذ علة وإنما هي شيء عقيم ، وكذلك من الخطأ أن نتصور معلولاً لا علة له ، فكل منها يتطلب الآخر إلى جانبه ، ولكن العلة بوصفها علة ، لا تتطلب علة قبلها وإنما تتطلب معلولاً ، فالحدان متوافران معاً في فرضية (العلة الأولى) لأن العلة الأولى لها معلولها الذي ينشأ منها ، وللمعلول علة الأولى لا يتطلب المعلول دائماً معلولاً ينشأ منه ، إذ قد تتولد ظاهرة من سبب ولا يتولد عن الظاهرة شيء جديد كذلك العلة لا تتطلب علة فوقها وإنما تتطلب معلولاً لها^(٢) .

(١) وبالتعبير الفلسفي الدقيق ، أن الشيء لا يوجد إلا إذا امتنع عليه جميع أنحاء العدم ، ومن جملة أنحاء العدم ، عدمه بعدم جميع أسبابه وهذا لا يمتنع إلا إذا كان يوجد في جملة أسبابه واجب بالذات .

(٢) الدكتور محمد عبد الرحمن مرجباً ، المسألة الفلسفية ص ٨٠ ، منشورات عويدات .

موسوعة

مصطلحات علم المنطق

عند العرب

مادة

د. رفیق العجم
د. جیرار جهامي

د. فريد جبر
د. سمیح دغيم

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	147047
Tasnif No:	030.160 MEV.M

1996

مكتبة لبنان ناشرون

أو النتيجة (غ، ع، ١٧٨، ٥)

مع الشخص أو الأشخاص المتفق جميعها في حقيقة واحدة وهو الجواب بالنوع الحقيقي (و، م، ٨٧، ١٣)

مأثور بذاته

- المأثور بذاته أثر من الذي هو بالعرض، مثال ذلك أن كون الأصدقاء عدولاً أثر من كون الأعداء كذلك، فإن ذلك مأثور بنفسه، وهذا بالعرض، وذلك أنا إنما نحب أن يكون أعداؤنا عدولاً بالعرض لثلاثتنا منهم ضرر (أ، ج، ٥٣٤، ١٤)

مأخوذات

- المأخوذات: فمنها مقبولات ومنها تقريرات (مر، ت، ١٠١، ٧)

- أما المأخوذات: فمنها مقبولات، ومنها تقريرات. وأما المقبولات من جملة المأخوذات، فهي آراء مأخوذة عن جماعة كثيرة من أهل التحصيل، أو من نفر، أو من إمام يُحسن به الظن. وأما التقريرات فإنها المقدمات المأخوذة بحسب تسليم المخاطب، أو التي يلزم قبولها، والإقرار بها في مبادئ العلوم، إتما مع إستنكار ما وتسمى مصادرات. وإتما مع مسامحة ما وطيب نفس، وتسمى أصولاً موضوعة (س، أ، ٤٠٥، ٩)

مادة

- إن المادة، لكونها مادة، لا يلزمها أن تكون متعلقة بمقارنة لصورة بعينها، بل ربما وجب لها ذلك لنوعية أو طبيعة، كيف كانت، بعد كونها مادة. وأما العرض، فتعلقه بالموضوع لأعم معانيه، وهو كونه عرضاً (س، م، ٣٦، ١٧)

- الفرق بين الجهة والمادة أن الجهة لفظة زائدة على المحمول والموضوع والرابطة مصرح بها

ما هو الشيء

- الذي يُردف به جنسه، فليس يُجاب به وحده في جواب «ما هو الشيء»، بل إنما يكون جواباً عن «ما هو الشيء» متى أُرِدَفَ به أو قُيِّدَ الجنس، فإنه في «ما هو الشيء» ينفرد جنساً ومقيداً بشيء آخر حيناً (ف، ح، ١٦٨، ٦)

- يصلح أن يُجاب بالذي هو عرض وهو يُعرف أنه عرض في جواب «ما هو الشيء»، و كان الذي يُجاب به رسماً أو عرضاً مفرداً (ف، ح، ١٧٥، ١٩)

ما هو على الاطلاق

- أعني بقولي «ما هو على الاطلاق» الشيء الموضوع (أ، ب، ٤١٠، ٤)

ما يشبه المظنونات

- ما يشبه المظنونات، وإذا بحث عنه إتحي الظن، كقول القائل: ينبغي أن تنصر أخاك ظالماً. كان أو مظلوماً (غ، ع، ١٩٩، ١٩)

مائل بالتركيب

- المائل بالتركيب والخلط، فهو أن يطوى في سياق كلام تسوقه إلى نتيجة واحدة، مقدمات مختلفة، أي: حتمية وشرطية متصلة ومنفصلة (غ، ع، ١٧٩، ١٤)

مائل بالنقصان

- المائل بالنقصان، فبان ترك إحدى المقدمتين،

(١٠، ٢٠)

- تطلب في المطلوب المركب لِم هو وفي المفرد ما هو (ش، ب، ٤٥٦، ١٣)

- ... مطلب ما هو ولم هو يظهر من أمره أن قوتها قوة مطلب واحد، وأن العلم بهما هو علم بشيء واحد في كثير من المواضع (ش، ب، ٤٥٧، ١١)

- العلم بما هو ويلزم هو قد يكونان لشيء واحد بعينه (ش، ب، ٤٥٧، ١٩)

- لما كان البحث عن مفهوم «ما هو» لا من حيث هو مقيد بلغة خاصة، رجع الشيخ إلى مفهومه الأصلي، وبين أنه إنما يورد سؤالاً: إتما عن حقيقة الذات، أو عن مفهوم الاسم بالمطابقة (ط، ش، ٢٢٢، ٩)

- المقول في جواب ما هو إن كان مذكوراً بالمطابقة يُسمى واقعاً في طريق ما هو كالحیوان أو الناطق... وإن كان مذكوراً بالتضمن يُسمى داخلاً في جواب ما هو كالجسم النامي أو الحساس أو المتحرك بالإرادة (ن، ش، ٩، ١٥)

- الذي يقال له «حدّ بحسب الاسم»، والمقول في جواب «ما هو؟» من هذا النوع (ت، ر، ١٤، ٧٣)

- الأسئلة بما هو وإن كثرت فجابها منحصر في ثلاثة أقسام: جواب لا يكون إلا إذا كان السؤال عن واحد كلي ولا يكون حالة التعدد وهو الجواب بالحدّ، وجواب لا يكون إلا عند السؤال عن متعدد عن كليين مختلفي الحقيقة أو شخصين أو شخص واحد كلي كذلك ولا يكون عن مفرد وهو الجواب بالجنس، وجواب يكون عن السؤال عن مفرد شخصي أو أشخاص متحدة الحقيقة أو صنف أو أصناف كذلك وحدها أو

ببحث لو يُطل عن الذهن التصديق بثبوته يُطل المحدود وحقيقته عن الذهن وخرج عن كونه مفهوماً للعقل (غ، ح، ٩٥، ٧)

- الدال على الماهية هو اللفظ الذي يُجاب به حين يُسئل عن الشيء إنه ما هو، أي ما حقيقته (سي، ب، ٣٩، ١٢)

- الطالب بما هو إتما يطلب حقيقة الشيء وماهيته، ولا تتم حقيقة الشيء بذاتي مشترك بينه وبين غيره، بل به وبما يخصه أيضاً إن كان له أمر خاص ذاتي دون مشاركة (سي، ب، ٤٠، ٨)

- فرق بين المقول في جواب ما هو والمقول في طريق ما هو، إذ كل ذاتي مقول في طريق ما هو لأنه متضمن في الدلالة، ولكن ليس وخذة مقولاً في جواب ما هو (سي، ب، ٤٠، ١٥)

- الذاتيات المشتركة وإن لم يكن دالاً على الماهية ولا مقولاً في جواب ما هو فهو داخل في الماهية ومقول في طريق ما هو (سي، ب، ٤٠، ١٥)

- المقول في جواب ما هو إتما أن يكون مقولاً على كثيرين مختلفين بالحقائق قولاً بحال الشركة، أو يكون مقولاً على كثيرين مختلفين بالعدد فقط. والأول يُسمى جنساً. والثاني يُسمى نوعاً (سي، ب، ٤٢، ٩)

- الجواب بالنوع عند السؤال بما هو أكمل تعريفاً للشخص المشار إليه، وأشد ملائمة له من الجواب بجنسه (ش، م، ١٩، ٨)

- صارت أنواع الجواهر الأول وأجناسها يقال لها جواهر ثوانٍ من بين سائر الأشياء التي تُحمل عليها من جهة أنه متى أُجيب بواحد منها في جواب ما هو الجوهر الأول كان معرّفًا له، وإن كان الجواب بالنوع أشد تعريفاً (ش، م،

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

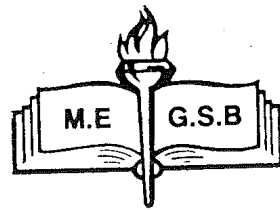
İSLÂM ÂLEMİ TARİH, COĞRAFYA, ETNOGRAFYA VE BİYOGRAFYA LUGATI

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞININ KARARI ÜZERİNE
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİNDE
A. ADIVAR, R. ARAT, A. ATEŞ, C. BAYSUN, B. DARKOT
TARAFINDAN

LEYDEN TAB'İ ESAS TUTULARAK
TELİF, TADİL, İKMAL ve TERCÜME SÜRETİ İLE
NEŞREDİLMİŞTİR

7. CİLT

LABBAY — MESÂNİ

İSTANBUL
MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ
1988

Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Ansiklopedisi Merkezi
Prof. Dr. ...
Demir ...
347-8
Tarih No:

gache de la Bibl. Nat. (yazma 13, JA, 1902, XIX); ayn. mll., *L'élément arabe et souahili en malgache ancien et moderne* (JA, 1903, II); ayn. mll., *Un chapitre d'astrologie arabico-malgache* (JA, 1905, VI); ayn. mll., *Les îles Râmny, Lâmeriy, Wâkwâk, Komor des géographes arabes et Madagascar* (JA, 1907, X); ayn. mll., *L'origine africaine des Malgache* (JA, 1908, XI); ayn. mll., *Les voyages des Javanais à Madagascar* (JA, 1910, XV); ayn. mll., *Le K'ouen-louen et les anciennes navigations interocéaniques dans les mers du Sud* (JA, 1919, XIII ve XIV); ayn. mll., *Les Bantous en Afrique orientale d'après les textes égyptiens, grecs, arabes et chinois* (JA, 1921, XVII); ayn. mll., *Notes sur la transcription arabico-malgache* (MSL, XII); ayn. mll., *Trois étymologies arabico-malgaches*; ayn. mll., *Du traitement de quelques noms arabes passés en malgache, Notes de phonétique malgache, Un vocabulaire malgache-arabe* (ayn. esr. XV); ayn. mll., *Notes de phonétique malgache* (devamı); ayn. mll., *Deux cas de déterminatif en malgache* (ayn. esr., XVII); ayn. mll., *Les migrations musulmans et juives à Madagascar* (RHR, 1905); ayn. mll., *Textes magiques malgaches* (ayn. esr., 1907); ayn. mll., *Notes sur la région comprise entre les rivières Mananjara et Yavibola* (sud-est de Madagascar, Soc. de Géog. de Paris, 1896); ayn. mll., *Note sur le calendrier malgache et le Fandruana, le destin des quatre éléments dans la magie malgache* (Rev. des études ethnographiques et sociologique, 1908, I); ayn. mll., *Note sur l'alphabet arabico-malgache* (Anth., 1909, IV); Hugues Berthier, *Manuel de langue malgache* (dialecte merina), 2 cild, Tananarive, 1922; A. Grandidier, *Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar*, IV: A. Grandidier, *Ethnographie de Madagascar* (A. ve G., 2 cild, 1908—1914); *Bulletin de l'Académie malgache*, 1902'den beri neşrolunmaktadır. (GABRIEL FERRAND.)

MADA'İN. [Bk. MEDÂN.]
MADÂ'İN ŞALİH. [Bk. AL-ĤİCR.]
MADÂ'İNİ. [Bk. MEDÂNİ.]
MADAR. [Bk. ĞAZÎ MİYÂN.]
MÄDDA. [Bk. MADDE.]

MADDE. MÄDDA (A., felsefe ıstılahı = *hayülâ*, yunan. ὕλη), mütekebili olan *şūra* (yunan. εἶδος) tâbiri gibi, değişik mânâlı bir kelimedir. Umûmiyetle, hakikatte mevcut olmayıp (şekli olmayan), bilkuvve mevcut olan (δυνάμει), fakat zıt mâhiyetlere (şekillere) bürünerek, bir şey olabilen mânasına gelmektedir.

Mümkünün tahakkuku tedricî bir gelişme olarak tasavvur olunduğuna göre, aşağı bir şekil, daha yüksek bir şekil için, tekrar bir m a d d e teşkil edebilir. Ayrıca daha Aristo'da mesele bir fizikî ve bir mantikî madde (bu sonuncusu, nev'ö has bir mefhûm olup, şekilleri nev'î farklardan ibârettir) arasındaki tefrik ve fizikî maddenin semâvî ve dünyevî maddelere ayrılışı ile mûdilleşmiş idi. Arap feylesuflarında ayrıca bir de muhtelif te'sirler ve bilhassa yeni eflâtuncuların te'sirleri yer almıştır.

Umûmiyetle dört çeşit madde birbirinden ayırt edilmektedir (msl. *Ihvân al-şafâ'*): 1. Allahın varlığının, bilvâsita ve bilâ-vasita tecellisi olan ilk m a d d e ve binnetîce mâkûl sözde Empedokles'e göre, ilâhî varlığın ilk tecellisi, fakat umûmiyetle yeni-eflâtunculara göre, tecellî silsilenin (rûh, nefis ve tabiat) sonuncusu ve aynı zamanda ekseriyâ ilâhî nûrun bir taşmasıdır. 2. dâimâ ve bilhassa semâvî kürelere hâs olan hey'et-i umûmiyesi ile k â i n â t m a d d e s i ki, önce belirsiz (gay-i muayyen) bir cismâniyet (imtidâd) şekline bürünür, yahut derhâl üç muayyen buud iktisâp eder; 3. arza âit d ö r t u n s u r m a d d e s i : ateş hava, su ve toprak; 4. her hangi bir şekil alan, fakat muayyen gâyeler için işlenilebilen m a d d e ; msl. odun, taş v.b.

Feylesuflar Allahı sâf, gay-i maddî şekil olarak tasavvur etmek hususunda Aristo ile aynı fikirdedirler. Yalnız, 'Abd al-Karîm al-Cilî gibi, aşırı bir mutasavvıf ona dünyanın *hayülâ*'sı demektedir. Daha aşağı derecedeki rûhlar (kürelerin rûhları, melekler v.b.) hakkında kanâatler muhtelifdir; fakat akıl ile kayranan bir maddenin mevcut olduğu faraziyesi, mütefekkirlerin çoğuna, ilk önce yaratılarda, dünyanın en yüksek rûhunda bile maddî bir mebd'e'n varlığını kabûle imkân vermektedir. Feylesuflar akıl ile kavranılabilen bu maddeyi in fiâl kabiliyeti ve dünyevî, mahsûs maddeyi de münfail olarak birbirinden ayırmaktadırlar. — *Principium individuationis* üzerinde de kanâatler muhtelifdir. Nisbeten saf aristocular, bu mebd'e'i maddede ve Eflâtun'un fikirlerinin te'sirinde olanlar ise, şekilde aramağa mütemâyildirler. Bununla berâber, hepsi az-çok kuvvetle, maddenin şekli aradığından bahsetmektedir, fakat şeklin maddeye olan aşkından bahtmemektedirler.

Mantikî maddeye gelince, hukmün üç cihetinin (zarûrî, muhtemel ve muhâl olması) birer madde (İbn Sînâ) telâkkî edilebildiğini de işâret etmek gerektir. Krş. bir de mad. UNŞUR (TJ. DE BOER.)

MADİD. [Bk. MEDİD.]
MADİNA. [Bk. MEDİNE.]

The ENCYCLOPEDIA of PHILOSOPHY

PAUL EDWARDS, *Editor in Chief*

VOLUME FIVE

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	18353-3
Tasnif No:	030.100 ENC. P

Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press
NEW YORK
COLLIER MACMILLAN PUBLISHERS
LONDON

212 Mathematics, Foundations of

Matter 213

ed., *The Philosophy of Bertrand Russell*. Evanston, Ill., 1944. Pp. 123-154. Reprinted, Benacerraf and Putnam, *op. cit.*

IMPREDICATIVE DEFINITIONS

Gödel, Kurt, "Russell's Mathematical Logic," above.
Poincaré, Henri, *Science et méthode*, above.
Weyl, Hermann, *Das Kontinuum*. Leipzig, 1918.
Weyl, Hermann, "Über die neue Grundlagenkrise der Mathematik." *Mathematische Zeitschrift*, Vol. 10 (1921), 39-79.

SET THEORY AND THE PARADOXES

Bernays, Paul, "Sur le Platonisme dans les mathématiques," above.
Fraenkel, A. A., and Bar-Hillel, Yehoshua, *Foundations of Set Theory*, above.
Gödel, Kurt, "Russell's Mathematical Logic," above.
Montague, Richard, and Vaught, R. L., "The Natural Models of Set Theories." *Fundamenta Mathematicae*, Vol. 47 (1959), 219-242.
Quine, W. V., *Set Theory and Its Logic*, above.
Whitehead, A. N., and Russell, Bertrand, *Principia Mathematica*, above. Introduction.

PREDICATIVISM

Wang, Hao, "The Formalization of Mathematics." *Journal of Symbolic Logic*, Vol. 19 (1954), 241-266.
Weyl, Hermann, *Das Kontinuum*, above.

Constructivism

INTUITIONISM

Heyting, Arend, *Mathematische Grundlagenforschung*, above.
Heyting, Arend, *Intuitionism: An Introduction*. Amsterdam, 1956. Both books by Heyting, especially the French version of the first, contain extensive bibliographies on intuitionism.
Kreisel, Georg, "Mathematical Logic," above.
Weyl, Hermann, *Philosophy of Mathematics and Natural Science*, above. Sec. 9.
For works by Brouwer, see the bibliography to BROUWER, LUITZEN EGBERTUS JAN.

FINITISM

Bernays, Paul, "Sur le Platonisme dans les mathématiques," above.
Gödel, Kurt, "Über eine bisher noch nicht benützte Erweiterung des finiten Standpunktes." *Dialectica*, Vol. 12 (1958), 280-287.

THE HILBERT PROGRAM

Hilbert, David, "Über das Unendliche." *Mathematische Annalen*, Vol. 95 (1926), 161-190. Translation, Benacerraf and Putnam, *op. cit.* (with an omission); van Heijenoort, *op. cit.*
Hilbert, David, "Die Grundlagen der Mathematik." *Abhandlungen aus dem mathematischen Seminar der Hamburgischen Universität*, Vol. 6 (1928), 65-85. Translation, van Heijenoort, *op. cit.*
Hilbert, David, and Bernays, Paul, *Grundlagen der Mathematik*, above.

Mathematical Logic

Hilbert, David, and Bernays, Paul, *Grundlagen der Mathematik*, above.
Kleene, S. C., *Introduction to Metamathematics*, above.
Mendelson, Elliott, *Introduction to Mathematical Logic*, above.

GÖDEL'S INCOMPLETENESS THEOREMS

Gödel, Kurt, "Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I." *Monatshefte für Mathematik und Physik*, Vol. 38 (1931), 173-198. Translation, van

Heijenoort, *op. cit.* For detailed presentations of Gödel's proof, see Hilbert and Bernays, *op. cit.*; Kleene, *op. cit.*; and Mostowski, below.
Mostowski, Andrzej, *Sentences Undecidable in Formalized Arithmetic*. Amsterdam, 1952.
See also the bibliography to GÖDEL'S THEOREM.

RECURSIVE FUNCTION THEORY

Kleene, S. C., *Introduction to Metamathematics*, above.
Kleene, S. C., "Hierarchies of Number-theoretic Predicates." *Bulletin of the American Mathematical Society*, Vol. 61 (1955), 193-213.
Kleene, S. C., and Vesley, R. E., *The Foundations of Intuitionistic Mathematics*. Amsterdam, 1965.
See also the bibliography to RECURSIVE FUNCTION THEORY.

DEVELOPMENT OF THE HILBERT PROGRAM

Fefelman, Solomon, "Systems of Predicative Analysis." *Journal of Symbolic Logic*, Vol. 29 (1964), 1-30.
Gentzen, Gerhard, "Die Widerspruchsfreiheit der reinen Zahlentheorie." *Mathematische Annalen*, Vol. 112 (1936), 493-565.
Gödel, Kurt, "Zur intuitionistischen Arithmetik und Zahlentheorie." *Ergebnisse eines mathematischen Kolloquiums*, Vol. 4 (1933), 34-38.
Gödel, Kurt, "Über eine bisher noch nicht benützte Erweiterung des finiten Standpunktes," above.
Kleene, S. C., *Introduction to Metamathematics*, above.
Kreisel, Georg, "On the Interpretation of Non-finitist Proofs." *Journal of Symbolic Logic*, Vol. 16 (1951), 241-267, and Vol. 17 (1952), 43-58.
Kreisel, Georg, "Hilbert's Programme." *Dialectica*, Vol. 12 (1958), 346-372. Reprinted, with revisions, Benacerraf and Putnam, *op. cit.*
Kreisel, Georg, "Mathematical Logic," above.
Lorenzen, Paul, "Algebraische und logizistische Untersuchungen über freie Verbände." *Journal of Symbolic Logic*, Vol. 16 (1951), 81-106.
Schütte, Kurt, *Beweistheorie*. Berlin, Göttingen, and Heidelberg, 1960.
Spector, Clifford, "Provably Recursive Functionals of Analysis," in *Recursive Function Theory. Proceedings of Symposia in Pure Mathematics*, Vol. V. Providence, 1962. Pp. 1-27.

FOUNDATIONS OF LOGIC

Gentzen, Gerhard, "Untersuchungen über das logische Schließen." *Mathematische Zeitschrift*, Vol. 9 (1934), 176-210, 405-431.
Gödel, Kurt, "Die Vollständigkeit der Axiome des logischen Funktionenkalküls." *Monatshefte für Mathematik und Physik*, Vol. 37 (1930), 349-360.
Herbrand, Jacques, "Recherches sur la théorie de la démonstration." *Travaux de la Société des Sciences et des Lettres de Varsovie, Classe III*, No. 33 (1930), 33-160. Excerpted, with important notes, van Heijenoort, *op. cit.* Material on Skolem in van Heijenoort is also highly relevant.
Hilbert, David, and Bernays, Paul, *Grundlagen der Mathematik*, above.
Kleene, S. C., *Introduction to Metamathematics*, above. See especially Part IV.
Robinson, Abraham, *An Introduction to Model Theory and the Metamathematics of Algebra*. Amsterdam, 1963.
Skolem, Thoralf, "Über die Nicht-charakterisierbarkeit der Zahlenreihe mittels endlich oder abzählbar unendlich vieler Aussagen mit ausschliesslich Zahlenvariablen." *Fundamenta Mathematicae*, Vol. 23 (1934), 150-161.
Tarski, Alfred, *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford, 1956.

CONTINUUM PROBLEM

Cohen, Paul J., "The Independence of the Continuum Hypothesis," I and II. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 50 (1963), 1143-1148, and Vol. 51 (1964), 105-110.

Gödel, Kurt, *The Consistency of the Axiom of Choice and the Generalized Continuum-hypothesis With the Axioms of Set Theory*. Princeton, N.J., 1940; reprinted, with additional notes, 1951.
Gödel, Kurt, "What Is Cantor's Continuum Problem?" *American Mathematical Monthly*, Vol. 54 (1947), 515-525. Reprinted, with additions, Benacerraf and Putnam, *op. cit.*
Kahr, A. S.; Moore, E. F.; and Wang, Hao, "Entscheidungsproblem Reduced to the AEA Case." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 48 (1962), 365-377.

CHARLES PARSONS

MATHER, COTTON (1663-1728), scholar, clergyman, and author, was the oldest son of Increase Mather, one of the leading figures in the Puritan theocracy in Massachusetts. The younger Mather was so precocious that he entered Harvard College at the age of 12 and graduated at 15. Because he stammered, he felt unqualified to preach and therefore began to study medicine. After a few years, however, he overcame his speech handicap and became the assistant to his father at the Second Church, Boston. Ordained in 1685, he remained in the service of the Second Church for the rest of his life.

Mather was disappointed in many of the major quests of his life. Partly because he associated himself politically with the unpopular royal governor, Sir William Phips, partly because of the diminished prestige of the Puritan clergy, and partly because of his own often unpleasant personal qualities he lost the power to wield significant influence in public affairs. When he greatly desired to succeed his father, who retired in 1701 as president of Harvard College, he was not selected. Convinced that Harvard no longer represented the true Calvinist faith, he threw himself energetically into the foundation of Yale College, but its presidency was not offered to him until 1721, when he declined the position because of his age.

Mather's intellectual attitudes during his earlier years were extremely narrow, for he moved within the confines of a strict Puritan world view; later, however, he became more tolerant of the differing beliefs of others. Finally, especially in his *Christian Philosopher* (1721), he moved close to the natural religion characteristic of the Age of Reason. He interpreted the theological doctrine of divine Providence in philosophical terms by asserting that the order of the universe was planned for man's good by an all-wise, all-good God. Man's appreciation of natural beauty and his application of reason to observations drawn from nature are sufficient to prove the existence and beneficence of God. His scientific communications to the Royal Society of London led to his election as a fellow in 1713, one of the first Americans to be so honored. He was one of the earliest in the colonies to advocate inoculation against smallpox, and he ably defended his position in several pamphlets. The change in his mental attitude thus epitomized the alteration in the intellectual life that pervaded his milieu.

Nowhere is this duality more apparent than in Mather's involvement in the witchcraft epidemic in Salem. He attempted to make a "scientific" study of the cases, but he came to the conclusion that they could be treated by prayer and fasting. He warned the judges in witchcraft trials to proceed very cautiously against the suspects and to be particularly careful in admitting "spectral evidence," yet in his *Wonders of the Invisible World* (1693) he argued

that the verdicts in the Salem trials were justified. By 1700, however, he changed his mind about the fairness of the trials. In regard to the suspicion of witchcraft, as in other respects, Mather stood uneasily between traditional faith and the new scientific outlook.

Bibliography

Mather's most important works (of more than 450 published) are *Magnalia Christi Americana, or the Ecclesiastical History of New England* (London, 1702); *Essays to Do Good* (Boston, 1710; originally entitled *Bonifacius*, Boston, 1710); and *Christian Philosopher* (London, 1721). Kenneth B. Murdock has edited, with introduction and notes, *Selections from Cotton Mather* (New York, 1926; new ed., 1960).
Discussion of Mather may be found in Ralph P. and Louise Boas, *Cotton Mather, Keeper of the Puritan Conscience* (New York and London, 1928); Barrett Wendell, *Cotton Mather, the Puritan Priest* (New York, 1891; new ed., with introduction by Alan Heimert, 1963); and Otho T. Beall and Richard Shryock, *Cotton Mather, First Significant Figure in American Medicine* (Baltimore, 1954).

J. L. BLAU

MATTER. The term "matter" and its cognates ("material," "materialist," "materialistic," and the like) have played active parts in philosophical debate throughout intellectual history. Natural philosophers have studied material objects and contrasted them with such immaterial agencies as energy and fields of force; metaphysicians and mathematical philosophers have distinguished the material or tangible aspects of things from their formal or intangible aspects, their physical properties from their geometrical ones. Again, the terms "matter" and "material" have played a humble part not only in science but also in moral philosophy and even theology. Matter has thus been placed in opposition to life and mind, soul and spirit, and a preoccupation with worldly pleasures and bodily comforts, as opposed to the "higher" pleasures of the mind, has been condemned as "materialistic" and unworthy of spiritual beings. In thinking about matter, accordingly, the question of how far—if at all—these various distinctions can actually be justified and reconciled must always be borne in mind.

This question immediately poses a historical problem, for men's ideas about matter have not been static. On the contrary, they have been subject to continual development, and it is highly doubtful whether one can isolate a single concept of matter shared by, say, Anaximander and Aquinas, Democritus and Descartes, Epicurus and Einstein. Thus, for instance, a seventeenth-century philosophical thesis about the relations between mind and matter must be interpreted in relation to seventeenth-century ideas about physics and chemistry. Such a thesis can be transplanted into the intellectual environment of the twentieth century only by taking into account changes in the fundamental concepts of science during the intervening years. We must therefore consider how the concept of matter has been progressively refined and modified in the course of intellectual history.

GREEK PHILOSOPHY

As far as we can judge from the surviving texts and the testimony of Aristotle, the idea of a constituent or material

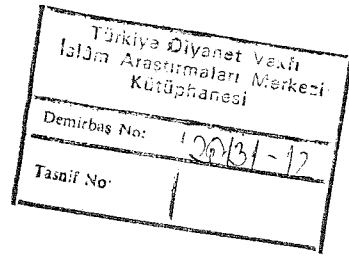
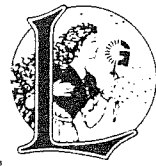
BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

12. CİLT

koyley — mahane

madde sayısı 10.008
desen sayısı 240
fotoğraf sayısı 825
harita sayısı 32

Gelişim Yayınları

madam

7638

linin ve vellaht prensin kızına verilen unvan bunlar, adlarının önüne "Madam" sözcüğünü eklenirdi. [Fransa kralının erkek kardeşinin-Mosyö-kansına verilen unvan.

MADAMA a. (fr. madame'den). Müşahid olmayan kadınlara halk arasında verilen unvan. (Daha çok eskiden kullanılır.)

Madame Bovary, Gustave Flaubert'in romanı. 1856'da *Revue de Paris*'de yayımlandı ve bir yıl sonra kitap halinde çıktı. İkinci imparatorluğun kil kırık yaran sarımsı telaşlanarak romanı ahlakçılık gerekçesiyle kovuşturulmaya uğratıldı da yazar, aklandı. Oysa romanın çok beğenildiği ve bile bile öyle seçilmişti sanır. Çok geçmeden de büyük kırılığa uğradı. Charles'ın kaba saba biridir, konuşmalarının ve sürdürdüğü yaşamın yavanlığı, roman kahramanının gibi diğerlerinde yaşayan Emma'yı ezdi. Emma kocasını aldatarak kendini avuttuğunu sanır, ancak aşkından onu duymaz. Borçlara batan ve umutsuzluğa kapılan Emma, arsenik ihtar eder. Çok geçmeden ölümlü Charles da onu izler. Bu sıradan olayın öyküsü, yalnızca bir görünüşür, adım adım kurulan bu görünüşün ardında romantik, kabullenemediği çekişmeleri, kendi aşk ve nefretlerini anlatmaktadır. Kendi yaşamı olan ve onu her yünden saran bu küçük taşra yaşamını sürgünleyen her şeyi Flaubert, romanların çoğunda ve hatta ender de olsa mektuplarında bile öyküsünü anlatır. Partiyon, *Durgun deniz üzerinde* diye başlayan arşivle ünlüdür.

Madame Butterfly, G. Puccini'nin 3 perdelik operası. Librettosunu, Belasco ve J. Luther Long'dan yararlanan Giacomo ve Illica'nın yazdığı yapıt ilk kez 1904'te Milano'da sahnelendi. Opera, amerikalı bir deniz subayı tarafından baştan çıkarıldıktan sonra terk edilen genç bir geçişin trajik öyküsünü anlatır. Partiyon, *Durgun deniz üzerinde* diye başlayan arşivle ünlüdür.

Madame Gervais, Edmond ve Jules de Goncourt kardeşlerin romanı (1869). Romandan çok klinik bir inceleme olan yapıt, oğlunun Roma'da iyileşmesini müzicilere bağlayan bir kadının öyküsüdür. Mayem Ana'nın 1858'de Lourdes'da görüldüğüleri sürüyor, Goncourt'ın bu güçlenmiş öyküde deşifre edilmek istedikleri yönünü belirtir.

MADAMPOL → MADAPOLAM.

MADAMÜLHAYAT ba. (ar. madam, devam ettikçe ve hayattan madam-ül-hayat). Esk. Yaşadıkça, ömür boyunca.

MADAN, Bulgaristan'da, Rodop dağlarında kent, 7 000 nüf. Esk. madencilik merkez ve demirli çevherleri (gümüş, kurşun, gümüş, krom, manganez) işleme için kurulmuş yeni kent.

MADANO, esk. Friedrich Wilhelmshafen, Pskua-Yeni Gine'nin kuzey kıyısında liman kenti, Astrolabe koyu kıyısında; 22 000 nüf. Liman, kopra, kakao, kahve ve altın dışa çıkarır. Kereste sanayisi. Tütün imalatı. İmparator Wilhelm topağında altın madeninin işletilmesi için kurulmuş merkez.

MADANÖĞÜ (Cemal), türk asker ve siyaset adamı (Egme 1907). Harp okulu'nu (1926), Harp akademisi'ni (1942) bitirdi. Kore savaşı'na türk tugayı komutanı yardımcısı olarak katıldı (1953-1954). Tuğgeneral oldu (1954). 27 Mayıs 1960 dev-

rimi'ni gerçekleştiren Milli birlik komitesi içinde yer aldı. Harekatin gerçekleştirilmesi sürecinde filen komutayı üstlendi. Kurucu meclis'e 1961 Anayasası'nın hazırlanması sürecinde tabii senatörlüğe karıştı ve görüşler savundu. Seçimlerden sonra tabii senatör olmayı kabul etmeyerek kongre rütbesindeyken meclisten ve Meclis'ten istifa etti (1961). 1965 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız milletvekili aday oldu; seçilmedi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından Cumhuriyet senatosu kontenjanı senatörü atandı (1966-1972). Senato kontenjanı grubu başkanlığı yaptı. 12 Mart 1971 darbesinden sonra cunta kurduğu savıyla dokunan bir partinin üyesi oldu. Senatörlüğü sona erince tutuklandı (1972); yargılandı; aklandı (1974). Politik yaşamdan çekildi. Anılarının ilk cildi *Madanoglu'nun anıları* (1983) adıyla yayımlandı.

MADAPOLAM ya da **MADAMPOL** a. (öz. a. *Madapolam*'dan). Beza yağı amirliği, çok belirgin pütürü ve iyice aprelenmiş, hassas ile perkal arası pamuklu beyaz dokuma. (Madapolam, dayanıklı çamaşırlar ile boyaz sızra örtüler yapımında kullanılır.)

MADAPOLAM, Narasapur (Hindistan, Andhra Pradesh) kentinin banliyosu. Gıdadan deltasının güney kolu olan Gutari Irmağı kıyısında. Doğu Hindistan şirketi'nin ilk yıllarında burada dokunan bir pamuklu kumaşa (önemli bir pamuklu imalatı) madapolam adı verildi.

MADARA sif. Arg. 1. Bayağı, kötü, sevimsiz, boş kimsesiz ya da şey için kullanılır: *Bilsen ne madara adamdır. Çok madara bir filmci.* —2. Bir kimseyi madara etmek, yalanını, yanlışını çıkararak onu kötü duruma düşürmek, mahcup etmek. [*Madara olmak*, yalanı, yanlışları çıkararak mahcup duruma düşürmek, utanmak.

MADARA, Bulgaristan'da (Şumnu yönetim bölümü) köy, 25 m yüksekliğindeki bir alçakbatırmadan karaya oyulmuş bir Sıvıta heykeliyle (VIII. yy. sonu ya da IX. yy. başı) ünlüdür.

Madaralı roman armağanı, emekli öğretmen Fikret Madaralı ile eşinin kurdukları (1974) armağan. Sonuçları her yıl Köy enstitülerinin kuruluş yıldönümünde (17 nisan) açıklanır. Yurt gerçeklerini, toplumsal sorunları konu edinen yapıtları yerel armağanı şu romanlar aldı: *Demir-ciler çarşısı cinayeti* (Yasar Kemal, 1974), *Can şehitliği* (A. Sayar, 1975), *Tütün vurgunu* (T. Apaydın, 1976), *Dilan* (Ö. Polat, 1977), *Yaşar ne yaşar ne yaşamaz* (A. Özsin, 1978), *Alınca mavi kuşlar* (A. Ağaoğlu, 1980), *Danaburnu* (O. Rifat, 1981), *Yıldız karayel* (R. İlgaz, 1982), *Kıracı* (S. Döğel, 1983), *Sessiz ev* (O. Pamuk, 1984), *İşsizlik ortası* (M. Eroğlu, 1985), *Bir göçmen kustu* (A. Kutlu, 1986), *Turnalar* (Ö. Yağcı, 1988).

MADARİAÇA (Salvador DE), İspanyol diplomat ve yazar (La Coruña 1886 - Locréno, İsviçre, 1978). Oxford'da profesördü (1927-1931); ABD'de, sonra Fransa'da büyükelçi olarak bulundu. Leroux kabinesinde bakan oldu (1934). İç savaş sırasında İngiltere'den döndü (1936). Franco rejimiyle işbirliğine girmeden, Başlıca yapıtları *İnglises, franceses, españoles* (İngilizler, Fransızlar ve İspanyollar) (1937), *The Rise of the Spanish American Empire* (Amerika'daki İspanyol imparatorluğunun yükselişi) (1955), *Latin America between the Eagle and the Bear* (Ay ile kartal arasında Latin Amerika) (1963).

MADARİB → MAZARİB.

MADAROSİS a. (yun. *madarosıs*, kelilik). Patol. Bilefartten sonra kırıkların dökülmesi.

MADAT (Aşot), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen, yazar (Tahran 1886 - İstanbul 1965). İstanbul'da Reşat Fıdvân ve Mi-

nakan topluluklarında sahneye çıktı (1903). 1925-1927 yıllarında Darülbeydi'de (İstanbul Şehir Tiyatrosu) yönetmen olarak çalıştı. Raşit Rıza topluluğu'nun Yunanistan turnesine katıldı (1931-1932); daha sonra *Halk operası*'nin yönetmenliğini yaptı (1935-1938). Türk tiyatrosunun önde gelen sanatçılarından yaşamı öyküsünü içeren iki ciltlik *Sahnenin değerleri* adlı kitabı (1943), bu alandaki en önemli kaynaklardandır.

MADATHANUS → MYSICHT.

MADATHANUS, Tar. coğ. Numidia'da yerli site, sonra Roma kolonisi (İ.S.İ. yy.). Apuleius'un doğduğu yer.

MADDALENA takımadaları, İtalya'ya bağlı adalar öbeği, Sardinye'nin K. İ. de, Bonifacio boğazında; 10 700 nüf. Başlıcaları: Maddalena, Caprera, Santo Stefano, Santa Maria, Razzoli, Spargi ve Budeffio. Turizm büyük bir gelişme göstermektedir. Balıkçılık önemlidir.

MADDALONI, İtalya'da kent, Campaniada (Caserte il), Caserte'nin G.-D. sınırında; 32 000 nüf. Ortaçağ'dan kalma eski sato ve sur. Besin sanayisi.

MADDE a. (ar. madda). 1. Cisimleri oluşturan ve fiziksel özellikleri olan nesne: *Maddenin yapısı. Maddenin bölünmesi. Canlı madde.* (Bk. ansikl. böl. Fels. ve Fiz.). —2. Bir şeyi oluşturan ve özellikle fiziksel özellikleri olan nesne: *Yarınca, dayanıklı, hafif bir madde.* —3. Fiziksel, bedensel (yun. *hyle*) kendi başına bilinmez" (*Metafizik* (Meta ta physika), 7, 10) diyen Aristoteles. Duyular maddeyi kavranabilir maddeden ayırarak şöyle yazıyor: "Madde ya duyular ya da kavranabilir şeydir. Örneğin tuz, tahta ve değirmene yeteneği her türlü madde, duyular maddedir. Kavranabilir maddesiz, matematik varlıklar gibi, duyular şeylerin içinde, duyusalk niteliğinden farklı olarak bulunan maddesiz" (ay. ypt., 129).

Klasik dönemde madde, özellikle bilgi maddesi olarak kavrandı. Descartes'a göre madde geometriyle betimlenabilir bir şeydir: Geometri, maddesiz uzayın sınırlarını ve böylece ona somut bir gerçeklik kazandırıyor. Descartes şöyle der: "Dünya ve gökler, hep aynı maddeden yapılmışlardır; (...) eğer birçok dünya olsaydı, orlar da başka bir maddeden oluşmazlar; (...) tek özelliği uzamın bir şey olmak olan maddedir. (...) bu ötek dünyaların içinde yer aldığı tasarımların bütün uzayları doldurur ve biz kendimize herhangi bir başka madde düşüncesini bulamazız" (*Felsefenin ilkeleri* (Principia philosophiae), 2, 22).

Maddenin özelliklerini descartesçiliğin bu önel sınırlarında girizgisi, XVII. yy. içinde maddeci filozofların temelinde eleştirildi. Holbach şöyle der: "Biz, cisimlerin özelliklerini hiçbir zaman bilmiyoruz, ancak bazı özelliklerini biliyoruz (...). İnsanlar maddeyle tek, işlenmemiş, edilgin, hareket etmeye, (...) kendi başına herhangi bir şey yaratmaya yeteneksiz bir varlık olarak bakıyorlar, oysa tüm farklı bireylerinde, uzam, bölünülebilirlik, şekil, vb. gibi bazı ortak özellikler bulunsu bile, ne aynı bir sınırlar altında toplanabilir, ne de aynı bir belirlenim altında kavranabilir bir varlık türü olarak bakılmalı daha doğru olurdu" (*Système de la nature* (Doğa sistemi), 1, 2).

Maddenin özellikleri içindeki bu düşünceleri Kant, madde / zihin karşıtlığına dayanarak, ama zihne ilk sırayı veren bir bilgi kuramı içinde yeniden ele aldı. Gerçekten de şeylere ilişkin bir önel bilginin olabileceğini iddia eder ve önel bilginin olabileceğini Kant'ın bilgi kuramı, bilginde iki tip öge ayrırıyor. Buna göre, nesneye bağlı ögeler bilginin maddesini oluştururlarken, özneye bağlı ögeler bilginin biçimini oluştururlar. Bu anlamdan da Kant, şu tanımları yapıyor: "Görünüş içinde, duyuma karşılık düşen şey *madde* (alm. *Materie*), görünüşün çeşitliliğini, sezgide, belli başlımlar uyarınca düzen-

de etkin madde değişik oranda bulunur. Bu gibi hasere ilacların kullanım miktarı genellikle ilacların yüzey birimine göre etkin madde birimi olarak ifade edilir" —ANSIKL. Biyol. *Canlı madde*. Her canlı maddede bulunan çeşitli birimler, birbirine hafif ya da çok sıkı bir biçimde bağlı protein makromoleküllerinden oluşan ve hyaloplazma denen jel halindeki bir ana madde içinde yer alır. Hyaloplazma, içinde su bulunan ve canlı maddenin özünü oluşturan bir çeşit ağ biçimindedir; protein toparakçık, glüsit molekülleri, lipitler ve iyonlar onun içinde dağılır durumda yer alır. Diyaliz, geçişme basıncı, buhar genliliği, molekül kütlesi, çözünürlük gibi canlı maddesiz öge nitelikleri koloidal duruma bağlıdır. Canlı madde heterojendir ve kendi kendini üretebilen makromoleküllü çeşitli yapılar içerir; bu da onu çok fazla bir sistem haline getirir. Canlı maddenin aksımsızlığı, sertliği, esnekliği hücre tiplerine ve fizyolojik durumlara göre değişir. Hatta canlı maddenin yapısı, salgıları ve sistem haline getirir. Canlı maddeyi oluşturan ve özellikle hücre ve dokuların yapıları, bütün enzim sistemlerinin çalışması için olarak sağlar.

—Fels. Madde kavramı üzerinde düşünmeye başlayan ilk filozof Aristoteles'tir. Aristotelesçi felsefe maddeyi, bütün belirlenimlerin, belirlenmemiş ve gizli dayanağı olarak kavıyor ve özellikle bu temel belirlenimlerin sonucu üzerinde duruyordu. "Madde (yun. *hyle*) kendi başına bilinmez" (*Metafizik* (Meta ta physika), 7, 10) diyen Aristoteles. Duyular maddeyi kavranabilir maddeden ayırarak şöyle yazıyor: "Madde ya duyular ya da kavranabilir şeydir. Örneğin tuz, tahta ve değirmene yeteneği her türlü madde, duyular maddedir. Kavranabilir maddesiz, matematik varlıklar gibi, duyular şeylerin içinde, duyusalk niteliğinden farklı olarak bulunan maddesiz" (ay. ypt., 129).

Klasik dönemde madde, özellikle bilgi maddesi olarak kavrandı. Descartes'a göre madde geometriyle betimlenabilir bir şeydir: Geometri, maddesiz uzayın sınırlarını ve böylece ona somut bir gerçeklik kazandırıyor. Descartes şöyle der: "Dünya ve gökler, hep aynı maddeden yapılmışlardır; (...) eğer birçok dünya olsaydı, orlar da başka bir maddeden oluşmazlar; (...) tek özelliği uzamın bir şey olmak olan maddedir. (...) bu ötek dünyaların içinde yer aldığı tasarımların bütün uzayları doldurur ve biz kendimize herhangi bir başka madde düşüncesini bulamazız" (*Felsefenin ilkeleri* (Principia philosophiae), 2, 22).

Maddenin özelliklerini descartesçiliğin bu önel sınırlarında girizgisi, XVII. yy. içinde maddeci filozofların temelinde eleştirildi. Holbach şöyle der: "Biz, cisimlerin özelliklerini hiçbir zaman bilmiyoruz, ancak bazı özelliklerini biliyoruz (...). İnsanlar maddeyle tek, işlenmemiş, edilgin, hareket etmeye, (...) kendi başına herhangi bir şey yaratmaya yeteneksiz bir varlık olarak bakıyorlar, oysa tüm farklı bireylerinde, uzam, bölünülebilirlik, şekil, vb. gibi bazı ortak özellikler bulunsu bile, ne aynı bir sınırlar altında toplanabilir, ne de aynı bir belirlenim altında kavranabilir bir varlık türü olarak bakılmalı daha doğru olurdu" (*Système de la nature* (Doğa sistemi), 1, 2).

Maddenin özellikleri içindeki bu düşünceleri Kant, madde / zihin karşıtlığına dayanarak, ama zihne ilk sırayı veren bir bilgi kuramı içinde yeniden ele aldı. Gerçekten de şeylere ilişkin bir önel bilginin olabileceğini iddia eder ve önel bilginin olabileceğini Kant'ın bilgi kuramı, bilginde iki tip öge ayrırıyor. Buna göre, nesneye bağlı ögeler bilginin maddesini oluştururlarken, özneye bağlı ögeler bilginin biçimini oluştururlar. Bu anlamdan da Kant, şu tanımları yapıyor: "Görünüş içinde, duyuma karşılık düşen şey *madde* (alm. *Materie*), görünüşün çeşitliliğini, sezgide, belli başlımlar uyarınca düzen-

lenmesine yol açan şey de görünüşün biçimi diyorum" (*Salt aklın eleştirisi* (Kritik der reinen Vernunft), 1,17). Kant'a göre madde, bir görünüşün duyular tarafından etkilendirilmesidir, "gerçi sonsal olarak verilen, (...) ancak biçimi önel olarak ruhta bulunan (...)" bir madde'yi biçimlendirmektedir (ay. ypt.).

Hegel, bilginin maddesizliği biçimi arasındaki bir ayrımı eleştirir. Nitekim Hegel'de madde, ortak geleneksel olduğu gibi, biçimin dışıdaki başkasını değil, "varoluşun kendi kendisiyle *doğaysız birliği*" ni belirtiyordu (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (Felsefi bilimler ansiklopedisi), 128). Şeyin somut gerçekliğinin kanıtlayıcısı olan "madde (...), varoluş olarak, bir-başkasından ayrılmaz; bu belirlenimlerin birliği olarak madde, biçimin bütünselliği'dir". Dolayısıyla madde ve biçimin "her ikisi de kendinde aynı şeydir" ve farklı olarak kondukları zaman da, bu birlik onların temel "bağını" olarak ortaya çıkar (ay. ypt., 129).

Maddeyi göre madde, maddeci felsefenin temel bir kategorisidir ve insan bilincinin dışında var olan nesnel gerçekliği belirtir. Engels şöyle der: "Dünyanın gerçek birliği onun maddeliğine dayanır ve dünyanın maddeliği de birkaç hokkabazlık yurtturmacısıya değil, felsefenin ve doğa biliminin uzun ve zahmetli gelişimleriyle kanıtlanır" (*Anti-Dühring*, 1,4). Bu inceleme şu sonuca varılmasına da sağlar: "Hareket, maddenin (alm. *Materie*) varoluş biçimidir. Hiçbir zaman, hiçbir yerde hareketsiz madde olmamıştır ve olmaz da" (Engels, ay. ypt.).

İslam felsefesinde madde sözcüğü yunanca kökenli ve şekil (biçim, form) sözcüğünün karşı olan *hyle* den *heylula* karışığı olarak kullanılmıştır. Sözcük, genellikle yalnızca biçimden yoksun bir gücün (kuşu) karşı niteliklere (biçimlere) bürünerek cisim oluşmasını anlatır. İbn Sina, maddeyi, IX. ve X. yy.'larda yunancadan yapılan çevirilerde *heylula*'nın yerine *madde* sözcüğü aldı. *Unsur* (element) sözcüğünün de bazen maddeyle yakın anlamda kullanıldığı oldu.

Ebubekir er-Razi'ye (öl. 925) göre, madde (*heylula*), beş ezeli ilkenin ikidir. Bu görüş, sonradan İsmaililerden Nasir-i Huseyn (öl. 1061) ve Fahrettin Razi (öl. 1209) tarafından da benimsendi. İkinci ezeli varlık olan evrensel ruh (en-Nefs ül-külliye), Dünya'yı meydana getirmek için maddeye yalınlandıysa da bir sonuç elde edemedi. Bunun için yaratıcıdan (el-Bân) yardım istediğinden madde, biçime bağlı bir duruma getirildi.

Başa şikâyetli olmak üzere tüm sudun (kuşu) karşı niteliklere (biçimlere) bürünerek cisim oluşmasını anlatır. İbn Sina, maddeyi, IX. ve X. yy.'larda yunancadan yapılan çevirilerde *heylula*'nın yerine *madde* sözcüğü aldı. *Unsur* (element) sözcüğünün de bazen maddeyle yakın anlamda kullanıldığı oldu.

Ebubekir er-Razi'ye (öl. 925) göre, madde (*heylula*), beş ezeli ilkenin ikidir. Bu görüş, sonradan İsmaililerden Nasir-i Huseyn (öl. 1061) ve Fahrettin Razi (öl. 1209) tarafından da benimsendi. İkinci ezeli varlık olan evrensel ruh (en-Nefs ül-külliye), Dünya'yı meydana getirmek için maddeye yalınlandıysa da bir sonuç elde edemedi. Bunun için yaratıcıdan (el-Bân) yardım istediğinden madde, biçime bağlı bir duruma getirildi.

Başa şikâyetli olmak üzere tüm sudun (kuşu) karşı niteliklere (biçimlere) bürünerek cisim oluşmasını anlatır. İbn Sina, maddeyi, IX. ve X. yy.'larda yunancadan yapılan çevirilerde *heylula*'nın yerine *madde* sözcüğü aldı. *Unsur* (element) sözcüğünün de bazen maddeyle yakın anlamda kullanıldığı oldu.

ruhsal ya da makul madde kavramının (el-*heylula er-ruhaniye*) çıkarılmasına katkısı olmuştur. İsmailîliğin madde hakkındaki görüşü, İbnü'l-İzzet'in *Ressal'ine* dayanır. Buna göre, bütün cisimler tek bir cisim, tek bir çevre ve tek bir maddedenir. Anlatılmakta farklı biçimlerinden kaynaklanır. Madde değişmez, suret değişir. *Heylula*, dünyadaki bütün cisimlerin oluştuğu dört unsur; kosmosun kendisinden çıktığı mutlak madde, basit makul duyularla algılanamayan ilk madde (*cevher*) ve her türlü niteliğin (*hüviye*) biçim özelliğini taşıyan *Heylula* kavramı hem ikinci madde hem de ilk maddesi içerir. Her var olan şey, farklı bakımlardan hem şekil hem de maddesidir. Mutlak cisim, ilk madde de şekildir. Küllü ruh da, küllü akıldan çıkış olan ruhsal şekildir. Küllü akıl ise Yaradıcı'dan sudur etmiştir.

İbnü'l-İzzet'in madde hakkındaki bu görüşlerinin bir bölümü İbnü'l-İzzet'in İslam üzerine edtikli olmuştur. Ancak o da, madde yaratılmış olsun olmasın, varlık aynı zamanda ve birlikte vardır ve gerçekleri geçirdiği (hakikat ül-hakika). Madde ve heylula sözcüklerini felsefelerinde kullanmakla birlikte bu konuda ismailî kozmogonisini kabul etmezler. Felsefecilerde ayrıca ilk madde (el-madde ül-üla) sözcüğüne de sık sık rastlanır. İbn Sina, maddeden hemen sonra ilk unsuru tanımlayan ve maddi neden anlamında gelen "el-illet ül-unsuriye"den söz eder. Felsefecilerde madde ilkesi, biçim değil, nicelenmiş maddedir.

İsmailî kozmogonisinin aksine, felsefecilerde heylula değersizdir. Nitekim Farabi ilk maddesiz "en aşâğılık şey" der, ikinci derecesinde ise Doğa'yı yerleşir. Ona göre, Doğa, ilk maddelerde bulunan cisim manî şekildir; madde ise sekin yer ve alıcısıdır; bu alıcının yapısında başka hiçbir madde yoktur. İsmailî maddesiz (el-*heylula*), İbni Sina, sekin maddenin nedeni olduğunu kabul etmez; sekin madde sayesinde varolduğunu savunur ve bir de maddi akıldan söz eder. Maddi akıl, kendi başına hiçbir şekil almamakla birlikte, varolan bütün şekilleri alabilmesi için ilk maddesiz benzer. Maddi akıl deyimine Farabi'de rastlanır.

Kelam ilminde madde sözcüğü kullanılır. Eşariler ve geç dönem mutafilerinde ise, madde yerine heylula sözcüğü geçer. Mutafilerde göre heylula ve madde çevher; arazlar (geçir görünüm) ise şekildir. Fahrettin Razi, İbni Sina'dan esinlenen madde ve sekin denizinden oluşan ilk maddesiz benzer. Maddi akıl deyimine Farabi'de rastlanır.

Kelam ilminde madde sözcüğü kullanılır. Eşariler ve geç dönem mutafilerinde ise, madde yerine heylula sözcüğü geçer. Mutafilerde göre heylula ve madde çevher; arazlar (geçir görünüm) ise şekildir. Fahrettin Razi, İbni Sina'dan esinlenen madde ve sekin denizinden oluşan ilk maddesiz benzer. Maddi akıl deyimine Farabi'de rastlanır.

Kelam ilminde madde sözcüğü kullanılır. Eşariler ve geç dönem mutafilerinde ise, madde yerine heylula sözcüğü geçer. Mutafilerde göre heylula ve madde çevher; arazlar (geçir görünüm) ise şekildir. Fahrettin Razi, İbni Sina'dan esinlenen madde ve sekin denizinden oluşan ilk maddesiz benzer. Maddi akıl deyimine Farabi'de rastlanır.

Kelam ilminde madde sözcüğü kullanılır. Eşariler ve geç dönem mutafilerinde ise, madde yerine heylula sözcüğü geçer. Mutafilerde göre heylula ve madde çevher; arazlar (geçir görünüm) ise şekildir. Fahrettin Razi, İbni Sina'dan esinlenen madde ve sekin denizinden oluşan ilk maddesiz benzer. Maddi akıl deyimine Farabi'de rastlanır.

Kelam ilminde madde sözcüğü kullanılır. Eşariler ve geç dönem mutafilerinde ise, madde yerine heylula sözcüğü geçer. Mutafilerde göre heylula ve madde çevher; arazlar (geçir görünüm) ise şekildir. Fahrettin Razi, İbni Sina'dan esinlenen madde ve sekin denizinden oluşan ilk maddesiz benzer. Maddi akıl deyimine Farabi'de rastlanır.

madde

7639

BÜYÜK FELSEFE LÛGATI

MUSTAFA NAMIK ÇANKI

İkinci Cilt

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
Kayıt No :	1467-2
Tasnif No. :	

1955
Aşıkoglu Matbaası - İstanbul

rak, mesaha ve kemmiyatı mahza ilimleridir.) Hesap, cebir, tabiler hesabı, asgarî namütenahi hesabı. Bu, mecmuayı ulûmî riyaziyenin (ulûmî tâlimiyetî mutlak) dediğidir. — Müshahas riyaziyat doğrudan doğruya yegâne ölçülebilir mekânın taayyünleri ilmidir. Hendese, mihanik. — Tatbiki riyaziyat resmî hendese ve ihtimaller hesabıdır. — Tabii - riyazi ilimler akli mihaniktir. Hareketlerin, kuvvetlerin, daha doğrusu sūra'ların ilmidir. Sür'at katı' olunan bir mekândır. Hey'et bir kevnî ilimdir. Hesabın kendisinde fasılasız surette kullanılması sebebi ile riyazi ilimler arasında sayılmıştır. Bununla beraber kendisinin bir müşahede ilmi olduğu bedihîdir. — Bir de riyazi - tatbiki ilimler vardır.

Riyaziyat esas itibarı ile başlıca iki büyük kısma ayrılır. Sırf riyaziyat, tatbiki riyaziyat.

A. Sırf riyaziyat. — Bunun birçok şubeleri vardır. Evvelâ ilmi adet, hesap gelir. Sonra cebir bulunur. Miktarlara bağlı ameliyeleri şumullü bir tarzda göstermek üzere tahayyül olunmuş rumuzatın bir araya gelişi, mantiki kaidelerin imtizacıdır. Bunu hendese takib eder. Bu da buudî mücerret dahilinde cisimlerin vazılarını ve şekillerini gösterir. Hesabın hendeseye tatbikinden tahlilî hendese çıkar. Temadi veya ittisal hakkında tabii bilgi ile birleşmiş tabii mefhumundan namütnahi hesap doğmuştur. Nihayet mihanik zaman ve mekân zarfında vâki hareketi mütelaâ eder.

B. Tatbiki riyaziyat. — Bunun sahası pek geniştir. Tüccarî hesap, malî hesap ve ihtimaller hesabı buraya girer. Sonuncusu ilmi adettir, cebirden ve namütenahi hesaptan çıkar. Resmî hendese, fenni mesaha, tahdidi arazi, menazır, müsellesat, kutuî mücemesmat, tahkimi arazi hendese nazariyelerine dayanır. Semavi mihanik, riyazi tabiiyat, makinalar nazariyesi, mukavemeti ecsam, inşaat mebadisi, seyri sefain, fenni basita, saatçılık, fenni endahat akli mihanikin tatbikî gibidir.

Eski zamanlarda Yunanlılar ve bunlar içinde ilk defa olarak Pisagorcular tertip ve nizama altına alınmış bilgilerin heyeti mecmuasına, kendilerince malûm olan bütün ilimlere

μαθηματικά diyorlardı. Bunlar hesap, hendese, heyet ve ika idi. Bu taksimi İbni Sina'da da ve mevzuatı ulumda olarak yukarıda gördük. — Hendese önceleri musattahtı. Fakat Eflâtun mesahai mücemesmat stéréometrie ismi ile bunlara hendese mücemesmeyi de ilâve ediyordu. (Ba. Cumhuriyet Kitap VII) — Son ikisi heyet, ika, filozofa göre bütün tabiat ilimlerini içine alıyordu. Birisi hâdiselerin zaruretini, ötekisi gayetini izaha çalışıyordu. (Aynı kitap) — Ba. Harmonie

Filâtun Pisagurî ilimlere tealim (Mathématiques) diyordu. Misallerin bilgisi olan ἐπιτομή yi onlardan ayırıyordu. (Ba. Épistémologie). Riyaziyatın mevzuu, ona göre, mahsusat âlemi ile misaller âlemi arasında mutavassıttır. Bu mevzu mahsus eşya gibi çoktur. Kezalik taksime kabildir ve mütecanistir. Çünkü misaller gibi vahdet ve ayniyeti kabul eder, Tabii ilimler onlardan farklı mebdelere göre teşekkül eder. Aristo da burada kendisine uyar. Binaenaleyh Pisagurcuların meşgul oldukları ilimlere tealim denilirdi. Onlara göre zamânalarında malûm olan bütün ilimlerin küliyyetini kucağıyordu. Bunların izlerini bizim kitaplarda da görüyoruz.

Kınalazade riyaziyatı, tıpkı Eflâtun gibi, ilmi ilâhi ile ilmi tabii arasına koyar. Ona bu ikisi beyninde köprü hizmeti gördürür. (Bu ilme şek ve zan dahil, vehmu şüphe vasıl olmaz. ilmi ilâhi ve tabii de dahî zanna kail olmayıp talebi mübin etmeye meşgul ve meluf olur. zira riyaziyatın mevzuu zihinde madde den müstağnidir. Emma hariçte muhtaç olandır. Heyeti küre ve teslis ve terbi gibi ki hariçte maddeyi muayyen, misli ateş, sengü ahen olmayınca mevcut olmadığı ruşendir. Emma zihinde cemî mevadî muayyeneden gafil ve zahil bir şekli müdevver veya müselles ve murabba mülâhaza etmek mümkün ve kabildir.) (Ahlâki alâi. Mukaddeme S. 14) — (Hariçte maddeye muhtaç, taakkulde değil olan eşyanın ilmîne riyazi derler. Talimî dahî derler.) (Kazımî tercümesi. S. 9) — (Zira evail talimde onunla iptida ederlerdi. Delâilî yakiniye olup nufus dahî evvel emirde yakiniyata mutad olsun diye. Hatta talimde mantık üzere dahî takdim ederli.) (Mevzuat ulûm C. I S. 336) — Bunları daha önce İbni Sina'nın ek-

samî ulûmî akliyesinde görüyoruz. (Tis'a resâil. İstanbul. El cevaip matbaası. S. 72 - 73)

Bugün kelimenin mânası pek ziyade mahsurdur. Descartes'e göre (İçinde merterbe ve mesaha tetkik olunan bütün mevzuları riyaziyata nisbet etmemelidir.) Bu, D'Alembert'e nazaran (mevzuu miktarların hassalarından ibaret olan ilmidir.) August comte riyaziyatı şu maksadları görür. (Aralarında mevcut sarîh münasebetlere göre kemiyetleri yekdiğeri ile tâyin etmek). Taine riyaziyatçıya tabiatın sonradan dolduracağı kalıpları önceden hazırlamak işini gördürür. Kant riyaziyatı (mabadüt tabiiye ile tabiiyat arasında atılmış bir köprü) bulunur. Bu, kanunî devrî Türk filozofunun anlayışına uyar. Nihayet Loisant şöyle diyor: (Riyaziyatı başka ilimlerden temyiz eden cihet kendisinin tecrübeden, harici âlemden asgarî malûmat almamasıdır.)

Mathesicologie

Yunanca μαθησις ve λογος kelimelerine nisbetle kurulmuştur. Birincisi öğretim — talim ve terbiye — tecrübe — ilim — ikincisini görmüştük. (Bakınız. Logos) — Al. İn. Bulunmamıştır. Em-saline göre Fransızcasından farkı yoktur. — Bir kitapta görülmemiştir. Kamusî Fransevide ilmi tedris denilmiştir. Tedris kelimesi geçmiştir. (Bakınız. Didactique). Öğretim demişti. Fakat kamusun karşılığında hata vardır. Kelimenin kendisinden geldiği ampere'ye göre maksat tedris noktasından mülâhaza edilmiş ilmin tasnifi nazariyesidir. Bu da umumiyet üzere ilmi tedris değildir. Bu hata Larousse lügatından gelmiştir. Yunanca köke bakarak bilimlilik eskisi ile ilmi ulûm diyoruz. — Dk. Ko. Göz önünde tutmamıştır.

Ahpere tarafından icad olunmuş bir kelime değildir. (İlimler felsefesine dair kalem tecrübesi. Méthal. S. 32 — Mukaddeme XXXI.) — Bu kelime pek az kullanılır. Mânası yukarıda gösterilmiştir.

Mathesiotaxie

Her iki cüzünü de evvelce gördük (Ba. Ataxie ve mathématique) — Al. İn. Bulunmamıştır. Em-saline göre farkı yoktur. — Bir kitapta karşılığında hata vardır. Kelimenin kendisinden geldiği ampere'ye göre maksat tedris noktasından mülâhaza edilmiş ilmin tasnifi nazariyesidir. Bu da umumiyet üzere ilmi tedris değildir. Bu hata Larousse lügatından gelmiştir. Yunanca köke bakarak bilimlilik eskisi ile ilmi ulûm diyoruz. — Dk. Ko. Göz önünde tutmamıştır.

İlimlerin tasnifini ifade için Durand de Gros tarafından kullanılmıştır. (Umumi tanzimî ulûm hülâsası. S. 250 — 260)

Matière

Yunancası ύλη ve Latinceci materia dir. Bunları görmüştük. (Bakınız. Hylozoisme, immatérialisme) — Al. materies ve stoffe. Birincisi Latincecinin âynidir. Madde ve mevzudur. İkincisi bir şey kendisinden teşekkül eden veya bir şeyi teşkil edebilen — şekil göz önünde tutulmayarak iptidai unsur — layunafiz cevher, veznolunmaz madde, seyyale — cisim basit, unsur — iptidai eczayı ferde, eczayı müşekkile, iptidai madde, neşci madde, madde — mevzu — İn. matier, matiat ve stuff. Birincisi madde — esas — is — mevzu — görüş — şikâyet olunan mevzu, müddet, mesafe, vasıtâ — İkincisi maddî — zati, mühim — mahsus — tasavvuri — Üçüncüsü madde — iptidai madde — eşya — kumas — menkul eşya, ev eşyası — zat, unsur — ilâç.

Kar. Heyulâ: (Heyulâ mutlak bir cevherdir.) (İbn) - (Eb'ada ve sureti cismiyeye kendilerinde tekevvin etmek için bir mevzu veya heyulâ lâbüt-tür) (İbn) — (Her cisim iki cüzden mürekkeptir. Birî ahâra hüvül eder. Mahal olana heyulâ derler. Hal olana sureti cismiyeye derler.) (Hi. S. 19) — (Heyulâ ve suret ikideki hikmeti ve bundan neşet eden... sureti cismiyeye ve ne'vîye meseleleri âlemi lâmda felsefî meşâiyenin ne büyük bir nüfuz ile tahakküm ettiğini gösterir.) (Kaf. C. I — S. 165) — (Hükemayî isâm Yunanın ili ύλη kelimesini madde lâfzı ile tercüme etmek istemişlerdir. Aynen alıp tarip etmişlerdir.) (Rf. 381) — (Kendisinden diğer şeyler mamûl olan şey demektir.) (Al. 247) — Bunu görmüştük. (Ba. hylarchique)

Madde: (Her tabii cisim iki cüzden mütekevven bir zati halzdır. Biri serir için mekâmî hasepte kaim olur. Buna heyulâ ve madde derler. Diğer serir için seririn suretinde kaim olur. Ona suret denilir.) (İb. Uyumluluk) — (Madde bazen heyulânın ismi müradifdir. Gayre içtima ile kemal kabul eden ve kendisine yesiren yesiren varit olan her mevzuu madde denilir. Sureti hâyan için menî ve dem gibi) (İbn) — (Madde dediğimiz zaman kitle ile mekân, sıklık, eb'adı selâse, şekil, renk ve daha bu gibi hasiyatı mahsusenin hey'eti mecmuasını hep birden murad etmiş oluruz) (Kaf. C. I S. 58) — (Fikru nazar için madde olup bu da umuru malûmeden ve birde suret olup bu ise ter-tibi umura lâzım gelecek heyeti içtimâiyeden ibaret.) (Bg. C. I S. 26) — Madde. Ar. su ziyadeye denir ki mezit olduğu nesneye muttasıl ola. Fari-side ve Türkide maya tabir olunur. (Kt) — Tü. Maya, cevher — elle tutulur ve gözle görülür şey. cisim — is, husus, keyfiyet — kanun ve nizama bent ve fıkrası — lûgat kitabının bir kelimedem bahseden fıkrası — irin, cerahât (Kat).

Paradigma Felsefe Sözlüğü

AHMET CEVİZCİ

Farklı Düşünceler Vardığı Felsefe Sözlüğü Kütüphane	
Dem. No:	64383
Tas. No:	103 CEV.F

Paradigma
İstanbul 1999

558 Machiavelli, Niccoló

duğu, bir kavramsal sistemin diğerinden daha doğru olduğu sonucuna varmamamız gerekir. Ama bir anda karşıuca geçip, bilimsel yasalarla onlara ilişkin seçimlerimizin tümüyle keyfi ve uzlaşmsal olduğunu da düşünmemeliyiz. Kavramlar sisteminin olgulara bir şekilde uydurulması gerektiğini söyleyen Mach'a göre, doğa yasaları dünyaya ilişkin tasvirlerdir.

Machiavelli, Niccoló. Siyasal amaçlara ulaşmada araçların ahlâki olup olmaması konusuna bütünüyle kayıtsız kalma tavrı, ve amacın bütün araçları meşrûlaştırdığı inancıyla ün kazanmış olan İtalyan düşünürü. Temel eserleri: *Il Principe* [Hükümdar], *Dell'arte della guerra* [Savaş Sanatı Üzerine Konuşma].

Yeniçağın millî devlet düşüncesinin ilk ve en önemli temsilcisidir. Karşıklıklar içinde olan yurdunun kurtuluşunu onun güçlü ve birlikli bir ulusal devlet olarak ortaya çıkışında gören Machiavelli'ye göre, bir devlet bir ulusa dayanıyorsa eğer, onun yeter bir gücü var demektir. Devlet bütün gücünü bu kökten almalı, Kilise onun karşısında ve üstünde olmamalıdır.

Machiavelli, hukuğun da kiliseye bağlı olmaktan kurtarılıp, doğrudan doğruya devletin özünden türetilmesi gerektiğini söyler. O, devleti yöneten kişinin tek amacının, devleti yaşatmak ve gücünü, iktidarını arttırmaktır; devlet adamının daha yüksek bir ödevi veya görevi bulunmaz. Devlet adamının bu amaca ulaşmak için kullanacağı her araç meşrudur. Machiavelli'ye göre, din, ahlâk ve hukuk, devlete bağlı olup, gerektiğinde prens tarafından birer araç olarak kullanılabilir.

madde [Lat. *materia*; İng. *matter*; Fr. *matière*; Al. *materie, Stoff*]. Duyusal evrenin kendisinden meydana geldiği, meydana gelir görüldüğü, tinsel/ruhsal olmayan, fizikî, doğal, kalıcı, cisimsel, tümüyle ya da görelî olarak belirsiz olan töz. Mekânda bir yer işgal eden, çoğunluk elle tutulabilir ve deneysel olarak gözlemlenebilir olup, güç kullanmak suretiyle üzerinde eylemde bulunulabilen şey.

En temel özellikleri yer kaplama, girilmezlik olan maddenin ayrıca doğası itibarıyla parçacık ya da atomlardan oluştuğu, bilinemez olduğu, fizikî etkinlik ya da değişme potansiyeline sahip bulunduğu, kütlesi olduğu söylenir. Madde, bu çerçevede içinde, tüm gerçekliğin şekil almamış, belirsiz temeli; varlığın, sürekli olarak değişen sonsuz sayıdaki fenomenle sergilenen dayanağı ve deneyimin temel nedeni olmak durumundadır. Madde, yine bir şeyin fizikî ya da maddî bileşeni, bir varlığın kendisinden meydana geldiği şey anlamına gelir.

Madde, farklı filozoflar tarafından çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin, maddî varlıkları, tıpkı Empedokles gibi, toprak, hava, su ve ateşten meydana gelen nesnelere olarak sınıflayan Platon, dört ayrı türden maddenin karşıt özelliklerini açıklayabilmek için, yeni bir matematiksel teori geliştirmiştir. Buna göre, her nesne türü ayrı bir geometrik şekli olan atomlardan meydana gelmiştir; bu geometrik şekiller ise, küb, tetrahedron, v. b. g. türünden altı yüzlü, sekiz yüzlü, onyüzlü şekillerdir. Maddeyi, matematiğin yardımıyla ve atomcu bir anlayışla açıklayan Platon, organizmaların aslı özelliklerini maddî terimlerle değil de, fonksiyon açısından açıklamaya çalışmış, bir organı, organizmanın yaşamı boyunca gerçekleştirmek durumunda olduğu işlev ya da rolle tanımlamaya koyulmuştur.

Bir nesnenin kendisinden meydana geldiği maddî tözle, ona yüklenen form arasında bir ayırım yapan Aristoteles ise, bir tözün ya da cismin temel özelliklerinin nasıl açıklanabileceği, maddî gerçekliğin atomlarla mı, yoksa geometrik terimler aracılığıyla mı açıklanması gerektiği konusu üzerinde durmuştur. Bireysel bir nesnenin davranışını ve özelliklerini açıklamak için, onu herşeyden önce belli bir nesne türü olarak görmek gerektiğini öne süren Aristoteles, doğada varolan her nesne türünün, özü ya da kendi özel formu tarafından

belirlenen özelliklere sahip olduğunu belirtmiştir. Onda, tözleri, bireysel varlıkları birbirinden ayırd etme problemi, niceliksel ve fiziko-kimyasal bir problemden çok, niteliksel bir sınıflama problemi olarak ortaya çıkar. Ağırlık, işte bu niteliklerden birisidir. O nesnelere toprak, su, hava ve ateş gibi dört öğeden meydana gelen ayaltı evrenle, değişme ve bozulmadan bağışık olan ayüstü evren arasında bir ayırım yapmıştır.

Aristoteles düşüncesinden yoğun bir biçimde etkilenmiş olan İslâmî düşünce geleneği içinde, madde, belli bir formu olmayan, yalnızca güç olarak varolan, gerçek bir varlıktan yoksun bulunan töz, mekânda yer kaplayan, zamanla sınırlı ve yaratılmış varlık olarak tanımlanmıştır. İslâm felsefesinde, oluşun gerçekleşmesi için, basamak basamak yükselen bir gelişmeye gerek duyulduğu için, varlık basamaklarında, aşağıdan yukarıya doğru çıkıldıkça, alttaki her kat, üstteki için, form ya da şekil alma kapasitesine sahip olan madde görevi görür.

İslâm felsefesi düşünürleri, bu çerçevede içinde dört ayrı madde türünden söz etmişlerdir: 1 Tanrısal varlığın doğrudan doğruya görünüşü, tecellisi olan ilk madde. Söz konusu madde, ruh, nefis ve doğa gibi üç ayrı varlık katının sonucudur. 2 Gök katlarının özünü kuran, genel olarak evreni meydana getiren, üç boyutlu, şekil alan madde. 3 Toprak, su, hava ve ateş gibi dört öğeyi oluşturan madde. 4 Belli bir formu olmakla birlikte, insanın amacına bağlı olarak, yine belli formlara sokulabilen madde.

Maddeyi özü yer kaplama olan töz olarak tanımlayan ve bundan dolayı boşluğu ve atomcu madde görüşünü reddeden Descartes, maddenin tüm özelliklerinin, yer kaplama ya da uzamın, varolan maddî bir nesne ya da cisim kavrayışımızın zorunlu bir parçası olan niceliksel görünüşleri olduğunu savunmuştur. Yer kaplamanın söz konusu görünüşleri ise, süre ve zamandır. Buna göre, maddî bir şeyi düşünmek, onu,

zaman içinde bir andan diğer ana kadar olan süre boyunca var olmaya devam eden bir şey olarak düşünmek anlamına gelir. Zaman ise, bu sürenin ölçülmesinden başka hiçbir şey değildir. Maddî töz kavrayışımız da, Descartes'a göre, tıpkı 'ben'e ve Tanrı'ya ilişkin bilgimiz gibi, duyulardan türetilmiş olmayıp, aklın açık ve seçik düşüncelerinin bir ürünüdür.

Descartes sonrası modern felsefe ve bilimde, madde teorisi, çok büyük ölçüde Lavoisier ve Dalton'un, fizik ve kimyaya konu olan fenomenlerin, maddî tözlerin kütleleri olduğu ve parçacık ya da atomlardan meydana geldiği kabulüyle açıklanabileceği tezlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Kütlelerin değişmezliğini ve dolayısıyla maddenin ortadan kaldırılamaz olduğunu kanıtlayan Lavoisier'in çalışmalarından sonra, madde ve kütle eşanlamlı hâle gelmiş ve 'madde' Cournot tarafından, cisimlerin değişmesinden ya da tahrip olup gitmesinden sonra geriye kalan şey olarak tanımlanmıştır.

Böylelikle İlkçağ felsefesinin atomculuğu, modern bilimde yeni bir görünüş altında ortaya çıkmış, cisimlerin moleküllerden, moleküllerin de atomlardan meydana geldiği açıkça ortaya konmuştur. Maddenin bölünmesi, bununla birlikte burada son bulmaz, çünkü atom negatif elektronlardan meydana gelir ve söz konusu elektronlar da, protonlarla nötronlardan kurulu bir çekirdek çevresinde döner. Maddenin son ve nihai öğelerini, işte bu parçacıklar oluşturur.

Söz konusu madde anlayışı, modern fizikle birlikte birtakım değişikliklere uğramıştır. Buna göre, Lavoisier'in bulduğu ilkeler yalnızca günlük ölçülerde göre doğrudur. Kütle, hızla birlikte değişmektedir; öte yandan, madde ortadan kaldırılamaz olma özelliğini de yitirmiş ve deney, maddenin yok edilebileceğini, maddenin ışınımına dönüşebileceğini, ışınımın da cisimleşerek madde hâline girebileceğini göstermiştir. Yine maddenin enerjiye, enerjinin de maddeye dönüşmesi olanaklıdır.

madde 559

مؤسوعات مصطلحات الإمام فخر الدين الرازي

الدكتور سميج دغيم

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	81186
Tas. No:	297.03 DUG.M

مكتبة لبنان ناشرون

وأن يكون مركبًا من الهيولى والصورة. وهذا المعنى أمر لا بد وأن يبحث صاحب العلم الطبيعي عنه، لأنه إذا كان موضوع هذا العلم هو الجسم من حيث إنه يتحرك ويسكن، فإنه يجب عليه معرفة أن الجسم ما هو؟ وذلك هو المادة. ويجب عليه معرفة ما به يمتاز كل جسم عن غيره في ذاته. وهو الصورة. ولهذا المعنى يجب على صاحب هذا العلم البحث عن الهيولى والصورة. (شر، ٢٧، ٢٠)

- الذي يحتاج الشيء إليه إما أن يكون جزءًا من ماهيته أو لا يكون. أما الأول فإما أن يكون جزءًا، به يكون ممكن الوجود وهو المادة كالطين للكوز، فإن عند وجود الطين يكون الكوز ممكن الوجود، وإما أن يكون جزءًا، به يكون الشيء واجب الوجود وهو الصورة مثل شكل الكوز، فإن هذا الشكل متى حصل كان الكوز واجب الحصول. وأما المحتاج إليه الذي لا يكون جزءًا من ماهية المحتاج فهو قسمان: أحدهما العلة الفاعلية مثل الرجل الذي يدخل الكوز في الوجود، والثاني العلة الغائية وهي الغرض الذي لأجله يقصد الفاعل إدخال ذلك الفعل في الوجود. وهو كون الكوز بحيث يصلح أن يشرب الماء منه. (شر، ٣١، ١٦)

- المادة عبارة عن الشيء الذي يحصل فيه إمكان وجود الشيء مثل الخشب للسريير والحديد للسيف لا كالصوف للسريير والسيف فإنه لا يمكن اتخاذهما منه. (مب، ١، ٥١٧)

- القابل من جهة أنه بالقوة قابل يُسمى هيولى، ومن جهة أنه بالفعل حامل يُسمى موضوعًا بالإشتراك اللفظي بينه وبين الذي هو جزء

عرفت هذا فنقول: المسؤول عنه بما هو؟ إما أن يكون شخصًا واحدًا، أو أشخاصًا كثيرين. فإن كان الأول كان ذلك هو المقول في جواب ما هو بحسب الخصوصية. كما إذا قيل: ما زيد؟ لست أقول: من زيد؟ فيقال: إنه الحيوان الناطق. وإما إن كان المسؤول عنه بما هو أشخاصًا كثيرين، فإما أن يكون بعضها يخالف بعضًا بالماهية، أو لا يكون كذلك. (شر، ٦٩، ٢١)

ماء

- لما بين (ابن سينا) أن القوى العَرَضِيَّة الأولية التي بها يحصل التفاعل بين الأركان الأربعة الحرارة والبرودة والرطوبة واليبوسة، شرع بعد ذلك في بيان أن الأجسام الموصوفة بتلك الكيفيات. فالبالغ في الحرارة بطبعه هو النار، والبالغ في البرودة بطبعه هو الماء، والبالغ في الميعان هو الهواء، والبالغ في الجمود هو الأرض. (شر، ١٠٢، ٨)

مادة

- إن كل جسم مخصوص فهو مركب من هيولى وصورة. وهذا حق. وذلك لأن كل جسم يشار إليه. فإنه لا بد وأن يكون جسمًا مخصوصًا ممتازًا عن سائر الأجسام بشكله المخصوص وصفته المخصوصة، فالمفهوم من كونه جسمًا - الذي هو القدر المشترك بينه وبين سائر الأجسام - هو مادته. وأما شكله المُعَيَّن وصفته المُعَيَّنَة وطبيعته المُعَيَّنَة، فهو بالنسبة إلى ذلك الجسم المُعَيَّن المخصوص، صورته التي باعتبارها دخل ذلك الجسم المخصوص في الوجود بهذا التقدير، وظهر أن كل جسم مُعَيَّن، فإنه لا بد

يستحق الوجود من ذاته ويصدق عليه أنه إنما استحق الوجود من غيره وما بالذات قبل ما بالغير، فلا وجود سابق على الوجود. وهذا هو الحدوث الذاتي. (ل، ٩٧، ١٤)

- ما بالذات لا يزول بسبب العوارض. (مب، ٢١١، ١٥)

ما بالغير

- كل ممكن فإنه من حيث إنه هو يقتضي أن لا يستحق الوجود من ذاته ويصدق عليه أنه إنما استحق الوجود من غيره وما بالذات قبل ما بالغير، فلا وجود سابق على الوجود. وهذا هو الحدوث الذاتي. (ل، ٩٧، ١٤)

ما سوى الواحد

- ما سوى الواحد محدث كائن بعد أن لم يكن. (ل، ٩٥، ١٠)

ما هو

- اعلم: أن التقسيم الصحيح أن يقال: الكلّي إما أن يكون تمام الماهية، وإما أن يكون جزء الماهية، وإما أن يكون خارجًا عن الماهية. وههنا دقيقة وهي أن ذلك الذي يكون جزء الماهية فهو في نفسه أيضًا ماهية، والذي يكون خارجًا عن الماهية فهو في نفسه أيضًا ماهية. ولا منافاة بين كون الشيء باعتبار مخصص ماهية، وبين كونه باعتبار خارجًا عن ماهية أخرى. وإذا عرفت هذا فنقول: أما تمام الماهية فهو المقول في جواب ما هو. وأما جزء الماهية فهو الذاتي. وأما الخارج عن الماهية فهو العَرَضِي. إذا

واحدًا إلا عند تعدد آلات كما في أفعال النفس الناطقة أو عند تعدد المواد كما في العقل الفعال. وأما الله تعالى فهو المبدأ لجميع الممكنات فلا تكون مؤثرته بواسطة آلة أو مادة فظهر الفرق. (ش، ٢، ٥٥، ٢٩)

مؤمن

- المؤمن والمُؤمِّلِم واحد عند أهل السنة. (مفا، ٢٨، ١٤١، ٢٩)

مؤمنون

- اعلم أن الله سَمَّى المؤمنين ثالث نفسه في عشرة مواضع: في المراقبة، والولاية، والموالة، والصلاة، والعزّة، والطاعة، والمشاقّة، والأذى، والالتجاء، والشهادة. (أسر، ١١٦، ٣)

ما

- اختلف الناس في صيغة "كل"، و"جميع"، و"أي"، و"ما"، و"من" في المجازاة، والاستفهام. فذهب المعتزلة، وجماعة من الفقهاء إلى أنها للعموم فقط؛ وهو المختار. وأنكرت الواقفية ذلك. (محص، ٣، ٥٢٣)

- صيغة "من"، و"ما"، و"أي" في المجازاة - يصح إدخال لفظ "الكل" عليها تارة، و"البعض" أخرى؛ تقول: كلٌّ من دخل داري فأكرمه، بعضٌ من دخل داري فأكرمه. (محص، ١، ٥٧٠، ٤)

ما بالذات

- كل ممكن فإنه من حيث إنه هو يقتضي أن لا

nascent bureaucracy indicated the emergence of forms of state. This meant that the feudal aspect of rulership was by no means purely personal, because fiefs came to be seen as grants of the royal or imperial office. Papal fiefs fitted in with this view: those receiving them became vassals not of the individual pope but of St. Peter. The notion of office further explained why feudal contracts were inherited by subsequent rulers.

Feudal notions were peculiarly persistent. Snobbery and the desire to consolidate upward social mobility partly explained the pursuit of feudal titles in the late Middle Ages – the preeminent civilian jurist, Bartolus of Sassoferrato (d. 1357), for example, was immensely proud when Emperor Charles IV gave him a coat of arms. But far more was involved. Feudal ideas became part of the intellectual web for understanding the world. This is best summed up by the contention put forward by jurists from the thirteenth century onward that feudal custom formed part of natural law, a perception deriving ultimately from the Aristotelian and Ciceronian notions of custom as second nature (Canning 1987:82–83; Ullmann 1967:83).

See also: ► Canon Law ► Civil (Roman) Law ► Natural Law ► Roman Empire

Bibliography

Primary Sources

- (1892) *Consuetudines feudorum*, ed. Lehmann K, rev. Eckhardt KA. Libraria Dieterichiana, Göttingen (repr. Aalen, 1971)
 Baldus de Ubaldis (1495) *Super usibus feudorum interpretatio*, Pavia

Secondary Sources

Monographs

- Bloch M (1961) *Feudal society*, trans. Manyon MA, with a foreword by Postan MM. Routledge, London
 Canning J (1987) *The political thought of Baldus de Ubaldis*. Cambridge studies in medieval life and thought, 4th series, vol 6. Cambridge University Press, Cambridge
 Cortese E (1995) *Il diritto nella storia medievale*, vol 2. Il cigno Galileo Galilei, Rome
 Danusso C (1991) *Ricerche sulla 'Lectura feudorum' di Baldo degli Ubaldi*. Giuffrè, Milan
 Ganshof FL (1952) *Feudalism*, trans. Grierson P, with a foreword by Sir Stenton FM. Longmans, London
 Giordanengo G (1988) *Le droit féodal dans les pays de droit écrit. L'Exemple de la Provence et du Dauphiné XIIe-début XIVE siècle*. Bibliothèques des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome, Fascicule 266. Ecole Française de Rome, Rome
 Reynolds S (1994) *Fiefs and vassals. The medieval evidence reinterpreted*. Oxford University Press, Oxford
 Ullmann W (1967) *The individual and society in the middle ages*. Methuen, London
 Vallone G (1999) *Isituzioni feudali dell'Italia meridionale: Tra medioevo ed antico regime: L'area salentina*. Viella, Rome

Collection

- Ryan M (1998) *The oath of fealty and the lawyers*. In: Canning J, Oexle OG (eds) *Political thought and the realities of power in the Middle Ages/Politisches Denken und die Wirklichkeit der Macht im Mittelalter*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 147. pp 211–228

Journal Articles

- Brown EAR (1974) *The tyranny of a construct: feudalism and historians of medieval Europe*. *Am Hist Rev* 79:1063–1088
 Pennington K (2004) *The formation of the jurisprudence of the feudal oath of fealty*. *Rivista Internazionale di Diritto Commune* 15:57–76

Fishacre, Richard

- Richard Fishacre

Fitzralph, Richard

- Richard Fitzralph

Form and Matter

CATHERINE KÖNIG-PRALONG
 Département de philosophie
 Université de Fribourg
 Fribourg
 Switzerland

Abstract

The notions of form and matter are treated in very different contexts before and after the Latin translations of the Aristotelian physical and metaphysical texts. Up to the second half of the twelfth century, the Platonic tradition (directly, through the *Timaeus*, and indirectly) and Augustine of Hippo presented matter as a formless receptacle that precedes the reception of forms. The problem lies in forms coming to be in matter. A parallel tradition begun by Boethius engages in an ontologizing reading of Aristotle's *Categories* that leaves matter in the margins of formal ontology. Starting from the thirteenth century, the new context of Aristotelian epistemology reoriented the debate considering the ontology of compound things. Form and matter are then conceived as metaphysical principles that account for change (Thomas Aquinas), or as the constituent parts of things (the Franciscan tradition).